

MAREK WINIARCZYK
(Wrocław)

O HYPERBOREJCZYKACH HEKATAJOSA Z ABDERY: STAN BADAŃ (1848–2005) I PRÓBA INTERPRETACJI*

I. ŻYCIE I TWÓRCZOŚĆ

Hekatajos¹ z Abdery lub Teos² żył w czasach Aleksandra Wielkiego (356–323)

* Por. wersję niemiecką artykułu, nieco odmienną od polskiej: M. Winiarczyk, *Das Werk Peri Hyperboreon des Hekataios von Abdera* (FGrHist 264 F 7–14): *Forschungsgeschichte (1848–2005) und Interpretationsversuch*, Eos 93, 2006, s. 26–54.

¹ Ważniejsze prace ogólne o Hekatajosie: E. Schwartz, *Hekataeos von Teos*, RhM 40, 1885, s. 223–262; F. Jacoby, *Hekataios*, [w:] *RE*, t. VII (1912), szp. 2750–2769, przedruk w: id., *Griechische Historiker*, Druckenmüller, Stuttgart 1956, s. 227–237 (= Jac.¹); E. Rohde, *Der griechische Roman und seine Vorläufer*, wyd. III, Leipzig 1914, s. 223–236; P. M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, Clarendon Press, Oxford 1972, t. I, s. 496–505; t. II, s. 718–727; t. III, s. 1116; F. H. Diamond, *Hecataeus of Abdera. A New Historical Approach*, diss., University of California, Los Angeles 1974 (Xerox University Microfilms); W. Spoerri, *Hekataios von Abdera*, [w:] *Reallexikon für Antike und Christentum* (= *RAC*), oprac. E. Dassmann i in., t. XIV, Hiersemann, Stuttgart 1988, szp. 275–310; J. Campos Daroca, P. P. Fuentes González, *Hécatee d'Abdère*, [w:] *Dictionnaire des philosophes antiques* (= *DPhA*), oprac. R. Goulet, t. III, CNRS, Paris 2000, s. 505–525. Wydania: *Die Fragmente der Vorsokratiker*, wyd. i przeł. H. Diels, wyd. X, oprac. W. Kranz, Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, Berlin 1961 (= DK), nr 73 (nie jest to pełne wydanie fragmentów, lecz ich skromny wybór); *FGrHist*, t. III A, Leiden 1940, s. 11–64 (nr 264); komentarz: *FGrHist*, t. III a, Leiden 1943, s. 29–87 (= Jac.²). O Ps.-Hekatajosie zob. np. E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. – A.D. 135)*, t. III, cz. 1, T. & T. Clark, Edinburgh 1986, s. 671–677; B. Bar-Kochva, *Pseudo-Hecataeus, „On the Jews”*. *Legitimizing the Jewish Diaspora*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London 1996 (Hellenistic Culture and Society 21). Wydanie: DK 73 B 15–16; M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*. Edited with introductions, translations and commentary, t. I, The Israel Academy of Sciences and Humanities, Jerusalem 1974, s. 20–44.

² Abdera: Ios. *C. Ap.* I 183 (= *FGrHist* 264 T 7a); Plut. *De Is. et Os.* 9, *Mor.* 354 d (= F 4; literami F i T oznaczam fragmenty i testimonia w wydaniu Jacoby'ego); Plut. *Quaest. conv.* IV 3, 1, *Mor.* 666 e (= F 17); Diog. Laert. IX 69 (= T 3 a); Clem. Alex. *Strom.* II 21, 130, 4 (= T 3 b); Ael. *Nat. anim.* XI 1 (= F 12; zob. niżej, appendix); Steph. Byz. s.vv. Ἐλιξιοῖα (= F 11 a) et Κοραμβύκκα (= F 11 b); *Suda* s.v. Ἐκαταῖος, Ἀβδηρίτης (II 213 Adler = T 1). Teos: Strab. XIV 1, 30, p. 644 (= T 2 a); *Peripl. Pont. Eux.* 49, 6 (= F 13). Używano tych dwu określeń, ponieważ Abdera była kolonią Teos. Także Protagoras z Abdery został nazwany Τῆτος przez komediopisarza Eupolisa (fr. 157, 1 Kassel-Austin ap. Diog. Laert. IX 50). Zob. Schwartz, op. cit., s. 234; F. Susemihl, *Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrinerzeit*, t. I, Leipzig 1891, s. 311, przyp. 10; Jac.², s. 31; Fraser, op. cit., t. II, s. 718–719, przyp. 5; P. Herrmann, *Teos und Abdera im 5. Jahrhundert v. Chr. Ein neues Fragment der „Teiorum Dirae”*, *Chiron* 11, 1981, s. 27–30. Schwartz, loc. cit., A. Döring, *Geschichte der griechischen Philosophie*, t. I, Leipzig 1903, s. 298, i E. Zeller,

i Ptolemeusza I Sotera (323–282)³, czyli w drugiej połowie IV w. i na początku III w. przed Chr. Nie potrafimy dokładniej określić lat jego życia, a wszystkie podejmowane próby mają charakter subiektywny⁴. Prawdopodobnie przebywał na dworze Ptolemeusza I w Egipcie⁵, który być może wysyłał go w misjach dyplomatycznych⁶. Na pewno odbył podróż do Teb egipskich⁷, natomiast nie ma podstaw przypuszczenia Eduarda Schwartza (1858–1940), że Hekatajos podróżował po nowo poznanych krajach w czasach diadochów⁸. Chyba nie żył on już podczas rządów Ptolemeusza II Filadelfa (285–246), ponieważ tradycja żydowska uczyniłaby go świadkiem tłumaczenia Septuaginty, dokonanego rzekomo na życzenie tego władcy⁹. Tylko niektórzy badacze uważali za możliwe, że Hekatajos żył jeszcze w czasach Ptolemeusza II¹⁰.

W. Nestle, *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung dargestellt*, t. I, cz. 2, wyd. VI, Leipzig 1920, s. 1193 z przyp. 1 („«Abderite» hieß er nur wegen seiner Zugehörigkeit zur dortigen Philosophenschule”), uważali Teos za prawdziwą ojczyznę Hekatajosa, a Jac.², loc. cit., przypuszczał, że historyk nazwał siebie w *Peri Hyperboreōn* w ten sposób, ponieważ tam opis podróży rozpoczął się w Teos, natomiast *Aigyptiaka* zostały wydane pod imieniem Hekatajosa z Abdery.

³ Tak Ios. C. *Ap.* I 183 (= T 7a). Podobnie np. Rohde, op. cit., s. 224; Fraser, op. cit., I, s. 496; I. Wandrey, *Hekataios*, [w:] *Der Neue Pauly*, oprac. H. Cancik i H. Schneider (= *DNP*), t. V, Metzler, Stuttgart – Weimar 1998, szp. 267. Natomiast Jac.¹, szp. 2751, i Jac.², s. 32, oraz Fraser, op. cit., t. II, s. 719 przyp. 6 sądzili, że nie należy przywiązywać żadnej wagi do określenia Ἀλεξάνδρου συνακμῶσας, ponieważ Flawiusz Józef opierał się na piśmie *Peri Iudaion* Ps.-Hekatajosa. O wiadomościach biograficznych zawartych w tym apokryficznym utworze zob. O. Murray, *Hecataeus of Abdera and Pharaonic Kingship*, *Journal of Egyptian Archeology* (= *JEA*) 56, 1970, s. 144.

⁴ Ok. 360–290: K. Meister, *Hecataeus (2)*, [w:] *OCD*, wyd. III (1996), s. 671; ok. 350–290: H. Ditten, *Plinius der Ältere*, [w:] *Griechische und lateinische Quellen zur Frühgeschichte Mitteleuropas bis zur Mitte des I. Jahrhunderts u.Z.*, oprac. J. Hermann, t. I, Akademie-Verlag, Berlin 1988, s. 565; N. Holzberg, *Novel-like Works of Extended Prose Fiction*, rozdz. II A: *Utopias and Fantastic Travel: Euhemerus, Iambulus*, [w:] *The Novel in the Ancient World*, oprac. G. L. Schmeling, Brill, Boston – Leiden 2003, s. 621, przyp. 2. R. Drews, *The Greek Accounts of Eastern History*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1973, s. 204, przyp. 136: „it is unlikely that Hecataeus was born before 350”, ponieważ był uczniem Pyrrona.

⁵ Tak sądzi większość badaczy. Wprawdzie Diamond, op. cit., s. 137, zwracała uwagę na to, że żadne świadectwo nie mówi *expressis verbis* o pobycie Hekatajosa w Aleksandrii, a według Spoerriego, op. cit., szp. 278, „Ob H. am Hofe lebte, ist nicht absolut sicher”, zobacz jednak trafną uwagę, którą czyni W. Huß, *Ägypten in hellenistischer Zeit, 332–30 v. Chr.*, Beck, München 2001, s. 233, przyp. 34.

⁶ Por. Plut. *Lyc.* 20, 3 i *Apophth. Lac.*, *Archidamidas 2*, *Mor.* 218 b (o wizycie Hekatajosa w Sparcie za Archidamidasa, czyli Archidamosa IV). Zob. Jac.¹, szp. 2752; Jac.², s. 33–34; Murray, op. cit., s. 144; S. M. Burstein, *Hecataeus of Abdera's History of Egypt*, [w:] *Life in a Multi-cultural Society: Egypt from Cambyses to Constantine and Beyond*, oprac. J. H. Johnson, Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago 1992 (*Studies in Ancient Oriental Civilization* 51), s. 46.

⁷ Diod. I 46, 8 (= T 4).

⁸ Schwartz, op. cit., s. 237, 251. Jego hipotezę odrzucił Jac.¹, szp. 2755–2756. Por. Jac.², s. 32. Zupełnie bezpodstawny jest pogląd H. Treidlera, *Kronion pelagos*, [w:] *RE*, Suppl. X (1965), szp. 353, że Hekatajos towarzyszył Aleksandrowi Wielkiemu w wyprawie na Wschód.

⁹ Tak Jac.², s. 32, i Murray, op. cit., s. 144. O tzw. liście Aristeasa zob. np. Schürer, op. cit., s. 677–687; O. Murray, *Aristeasbrief*, *RAC*, Suppl. IV (1986), szp. 573–587; J. M. Schulte, *Speculum regis. Studien zur Fürstenspiegel-Literatur in der griechisch-römischen Antike*, Lit, Münster – Hamburg – London 2001 (*Antike Kultur und Geschichte* 3), s. 159–169.

¹⁰ W. Schwahn, *Zu Hekataios von Teos*, *RhM* 77, 1928, s. 153; Diamond, op. cit., s. 137.

Hekatajos jest autorem powieści *Peri Hyperboreōn* oraz książki o Egipcie, której tytuł nie jest pewny – *Aigyptiaka* lub *Peri Aigyptiōn*¹¹. Powstała ona prawdopodobnie w latach 320–315, czyli zaraz na początku panowania Sotera¹². Eduard Schwartz przypuszczał, że Hekatajos napisał specjalne dzieło o Indiach albo mógł umieścić opis tego kraju w dziele *O Hyperborejczykach*¹³. Powoływał się on na świadectwo Agatharchidesa z Knidos (II w. przed Chr.), który utrzymywał, że jakiś Hekatajos i Basilis (III lub II w. przed Chr.)¹⁴ przekazali informacje o krajach położonych na Wschodzie¹⁵. Felix Jacoby (1876–1959) najpierw sądził, że chodzi tu o Hekatajosa z Miletu, i umieścił to testimonium wśród świadectw jego dotyczących¹⁶. Jednak później doszedł do wniosku, że jest tu prawdopodobnie mowa o Hekatajosie z Abdery, ponieważ inni autorzy wymienieni przez Agatharchidesa należą do epoki wczesnohellenistycznej, a Megastenes pisał o *Hyperborejczykach*¹⁷. Dlatego tekst ten pojawił się wśród testimoniów Hekatajosa z Abdery (jako „Zweifelhaftes”)¹⁸. Jacoby nie wykluczał możliwości, że Hekatajos mógł pisać o Indiach w *Peri Hyperboreōn*, ale zaraz dodał, że „Wschód” wcale nie musi oznaczać Indii, gdyż Hekatajos w opisie swojej podróży opowiadał zapewne o obszarach Azji północnej.

Hekatajos był autorem niezachowanego pisma *Peri tēs poiēseōs Homēru kai Hēsiodu*. Zapewne dlatego nazwano go κριτικὸς γραμματικὸς¹⁹. Abderyta uchodził jednak przede wszystkim za filozofa²⁰. Diogenes Laertios wymienia go wśród uczniów Pyrrona z Elidy (365/360 – 275/270)²¹, którego nauczycielem był Anaksarchos z Abdery²². Niektórzy badacze przyjmowali tradycję antyczną i uważali Hekatajosa

¹¹ Taką formę zaproponował Jacoby w *FGrHist*. H. Diels, opierając się na Diog. Laert. I 10, opowiedział się za tytułem *Peri tēs Aigyptiōn philosophias* (DK 73 B 6). Podobnie W. Nestle w: Zeller, Nestle, op. cit., s. 1194, przyp. 1.

¹² Zob. Murray, *Hecataeus...*, s. 143–144; id., *The Date of Hecataeus' Work on Egypt*, [w:] M. Stern, O. Murray, *Hecataeus of Abdera and Theophrastus on Jews and Egyptians*, JEA 59, 1973, s. 163–167. Por. Fraser, op. cit., t. II, s. 719–720, przyp. 7: „before, or not long after, 315”; Spoerri, op. cit., szp. 281–282. Odrzucili oni pogląd W. Jaegera, *Diokles von Karystos*, Berlin 1938, s. 132, wedle którego *Aigyptiaka* ukazały się po 305 r.

¹³ Schwartz, op. cit., s. 237 z przyp. 5.

¹⁴ *FGrHist* 718 T 1.

¹⁵ Agatharch. *De mari Erythraeo* ap. Phot. *Bibl.* 250, p. 454 b 30.

¹⁶ *FGrHist* 1 T 14

¹⁷ *FGrHist* 715 F 27.

¹⁸ T 9. Zob. Jac.², s. 34 i 53. Także S. M. Burstein, *Agatharchides of Cnidus, On the Erythrean Sea*, The Hakluyt Society, London 1989, s. 115, przyp. 4, uznał, że chodzi tu o Hekatajosa z Abdery.

¹⁹ *Suda*, s.v. Ἐκαταῖος, Ἀβδηρίτης = T 1. Zob. np. Fraser, op. cit., I, s. 496; Spoerri, op. cit., szp. 279. Jac.², s. 32 przypuszczał, że dzieło mogło mieć również charakter filozoficzny, gdyż zapewne porównywało ideały życiowe poetów i ich przydatność w wychowaniu młodzieży.

²⁰ Ios. C. *Ap.* I 183: ἀνὴρ φιλόσοφος; Plut. *Lyc.* 20, 3: σοφιστής; *Suda*, loc. cit.: φιλόσοφος.

²¹ Diog. Laert. IX 69 (= T 3 a = Pyrrh. test. 39 a Declava Caizzi, zob. następny przypis).

²² Diog. Laert. IX 61 = DK 72 A 2. Diogenes Laertios wspomina, że niejaki Ἀσκάντιος ὁ Ἀβδηρίτης pisał o poglądach Pyrrona. C. Müller, *FHG*, t. II (1848), s. 384, przyp., proponował poprawić tekst na Ἐκαταῖος ὁ Ἀβδηρίτης. Oznaczało by to, że Abderyta był autorem pisma o Pyrronie, który mógł być rzeczywiście jego mistrzem. Wprawdzie przyjęli tę koniunkturę niektórzy wcześniejsi badacze: Schwartz, op. cit., s. 234; Susemihl, op. cit., s. 311 przyp. 10; Rohde, op. cit.,

za zwolennika pyrronizmu²³, natomiast inni uczeni słusznie zwracali uwagę na to, że w pismach *Peri Hyperboreōn* i *Aigyptiaka* nie widać wpływu Pyrrona²⁴. Można również postawić pytanie, dlaczego filozof orientacji sceptycznej w ogóle napisał wyżej wymienione dzieła²⁵. Dlatego uważam za rzecz wątpliwą, że Hekatajos był zwolennikiem nauki Pyrrona. Klemens Aleksandryjski twierdzi, że Abderyta uznawał za *telos* (ideał etyczny) *autarkeia*²⁶. Jednak ideał ten występował w różnych szkołach filozoficznych epoki hellenistycznej, dlatego informacja przekazana przez Ojca Kościoła nie pozwala nam zaliczyć Hekatajosa do konkretnego nurtu filozoficznego²⁷. Klemens zalicza Hekatajosa do grona Abderytów²⁸ i omawia jego poglądy zaraz po Demokrycie z Abdery²⁹, a przed demokrytejkami Apollodotem (właściwie Apollodorem)³⁰ i Nausifanesem³¹. Dlatego niektórzy badacze sądzili, że Hekatajos był zwolennikiem szkoły Demokryta³². Pogląd ten popierała również hipoteza wysunięta w 1912 roku przez Karla Reinhardta (1886–1958), który utrzymywał, że kosmogonia, zoogonia i nauka o powstaniu kultury, zawarta w księdze pierwszej *Biblioteki historycznej* Diodora Sycylijskiego³³, pochodzi z dzieła Demokryta *Mikros diakosmos* (*Mały ład świata*)³⁴. Wprawdzie pogląd ten przyjęło wielu badaczy, ale zakwestionował go w 1959 roku Walter Spoerri, który starał się wykazać, że Diodor nawiązuje nie do filozofii presokratycznej, ale do poglądów ogólnie znanych w epoce hellenistycznej³⁵. Sądzę, że nie ma podstaw do uznania

s. 225 przyp. 1; Jac.¹, szp. 2751, ale odrzucili ją Jac.², s. 33; F. Decleva Caizzi, *Pirrone, Testimonianze*, Bibliopolis, Napoli 1981, s. 135–136; W. Görler, *Älterer Pyrrhonismus, Jüngere Akademie, Antiochos von Askalon*, [w:] *Die Philosophie der Antike*, t. IV: *Die hellenistische Philosophie*, oprac. H. Flashar, Schwabe, Basel 1994, s. 771; F. Caujolle-Zaslavsky, *Ascanios d'Abdère*, [w:] *DPhA*, t. I (1994), s. 616–617.

²³ Np. Schwartz, op. cit., s. 240; Rohde, op. cit., s. 224; W. Christ, W. Schmid, *Geschichte der griechischen Literatur*, t. II, cz. 1, wyd. VI, München 1920, s. 224; Jac.², s. 33; Drews, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 4), s. 204, przyp. 136. O poglądach Pyrrona zob. np. A. Krokiewicz, *Sceptycyzm grecki (od Pirrona do Karneadesa)*, PAX, Warszawa 1964, s. 85–132; id., *Arystoteles, Pirron i Plotyn*, PAX, Warszawa 1974, s. 95–133; Görler, op. cit., s. 732–759.

²⁴ Np. K. v. Fritz, *Pyrrhon*, [w:] *RE*, t. XXIV (1963), szp. 92; Görler, op. cit., s. 769; Bar-Kochva, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 1), s. 8.

²⁵ Nieprzekonujące są wyjaśnienia, które podają Schwartz, op. cit., s. 240; Rohde, op. cit., s. 229; Christ, Schmid, op. cit., s. 224. Zob. trafne uwagi Jac.¹, szp. 2757.

²⁶ Clem. Alex. *Strom.* II 130, 4 = T 3 b = DK 73 A 4.

²⁷ Campos Daroca, Fuentes González, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 1), s. 515.

²⁸ Clem. Alex., loc. cit.

²⁹ DK 68 B 4.

³⁰ DK 74 A 1.

³¹ DK 75 B 3.

³² Schwartz, op. cit., s. 247–248 (s. 247: w opisie życia królów egipskich zachował się „ein Rest demokratischer Euthymie”); Zeller, Nestle, op. cit., s. 1193; L. Bertelli, *Geografia e paesaggio nell'utopia greca*, [w:] *Studi politici in onore di Luigi Firpo*, oprac. S. Rota Ghibaudi i F. Barcia, t. IV, F. Angeli, Milano 1990, s. 328.

³³ Diod. I 7–8

³⁴ K. Reinhardt, *Hekataios von Abdera und Demokrit*, Hermes 47, 1912, s. 492–513, przedruk w: id., *Vermächtnis der Antike. Gesammelte Essays zur Philosophie und Geschichtsschreibung*, wyd. II, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1966, s. 114–132.

³⁵ W. Spoerri, *Späthellenistische Berichte über Welt, Kultur und Götter. Untersuchungen zu Diodor von Sizilien*, Reinhardt, Basel 1959 (Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft 9); id., *Zu*

Hekatajosa za zwolennika filozofii Demokryta. Trzeba wyraźnie powiedzieć, że właściwie nie wiemy nic pewnego o poglądach filozoficznych Hekatajosa, dlatego nie można go zaliczyć do żadnej szkoły filozoficznej³⁶. Jest rzeczą znamioną, że nie zachowały się nawet tytuły jego dzieł filozoficznych. Wydaje się, że był on raczej filozofującym literatem³⁷, a nie filozofem *sensu stricto*.

II. STAN ZACHOWANIA I FORMA UTWORU

Hekatajos napisał obszerną pracę o *Hyperborejczykach*³⁸ prawdopodobnie na początku swej działalności pisarskiej, zapewne jeszcze w latach dwudziestych IV w. przed Chr.³⁹ Pewne informacje o tym zaginionym utworze przekazują późniejsi autorzy⁴⁰. Najobszerniejszą i najstarszą relację znajdujemy w *Bibliotece* Diodora⁴¹. Księga druga tego dzieła powstała zapewne w latach czterdziestych I w. przed Chr.⁴² Jednak sam historyk nie czytał utworu Hekatajosa⁴³, ale korzystał z później-

Diodor von Sizilien 1,7/8, MH 18, 1961, s. 63–82. Polemizował z nim, broniąc hipotezy Reinhardta, Th. Cole, *Democritus and the Sources of Greek Anthropology*, Western Reserve University Press, Cleveland, Ohio 1967 (American Philological Association. Monograph Series 25). Zob. jego *Postscript* do drugiego wydania, Scholars Press, Atlanta, Georgia 1990, s. 207–213. Niektórzy badacze zaaprobowali jego stanowisko (np. Murray, *Hecataeus...*, s. 169–170; Burstein, *Hecataeus...*, zob. wyżej, przyp. 6, s. 45 przyp. 1), ale inni słusznie odrzucili, np. A. Burton, *Diodorus Siculus, Book I. A Commentary*, Brill, Leiden 1972 (Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain 29), s. 44–51; E. R. Dodds, *The Ancient Concept of Progress and Other Essays on Greek Literature and Belief*, Clarendon Press, Oxford 1973, s. 10–11; K. S. Sacks, *Diodorus Siculus and the First Century*, Princeton University Press, Princeton 1990, s. 57. Warto dodać, że niektórzy doszukiwali się u Diodora wpływu Posejdoniosa, np. G. Pfligersdorffer, *Studien zu Poseidonios*, Rohr, Wien 1959 (Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 232, 5), zvl. s. 100–146; O. Gigon, *Gnomon* 33, 1961, s. 771–776; Fraser, op. cit., t. I, s. 497; W. Theiler, *Poseidonios, Die Fragmente*, t. I, de Gruyter, Berlin – New York 1982 (Texte und Kommentare 10), s. 224–225 (fr. 306). Natomiast R. Philippson, *PhW* 49, 1929, s. 668–670, sądził, że Hekatajos był zależny od Epikura. Zob. również *Forschungsbericht* w: J. Lens Tuero, *Diodoros de Sicile, DPhA*, t. II (1994), s. 789–793.

³⁶ Tak np. Jac.² s. 33; Stern, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 1), s. 20; Görler, op. cit., s. 769.

³⁷ Tak Spoerri, *Hekataios...* (zob. wyżej, przyp. 1), s. 275.

³⁸ Zob. *Schol. Apoll. Rhod.* II 675 [p. 180 Wendel] (= F 10): βιβλία ἐπιγραφόμενα Περὶ Ὑπερβορέων. Por. *Ael. Nat. anim.* XI 1 (= F 12; zob. niżej, appendix): Hekatajos napisał o *Hyperborejczykach* πολλά τε καὶ σεμνά.

³⁹ Tak Jac.², s. 54. Ok. 315 r.: C. F. C. Hawkes, *Pytheas: Europe and the Greek Explorers*, Blackwell, Oxford 1975 (The Eighth J. L. Myres Memorial Lecture), s. 38; S. Magnani, *Il viaggio di Pitea sull'Oceano*, Pàtron, Bologna 2002 (Studi di storia 8), s. 27, przyp. 65, i s. 138; początek III w. przed Chr., co wydaje mi się mniej prawdopodobne: H. M. Werhahn, *Hyperboreer, RAC*, t. XVI (1994), s. 981.

⁴⁰ F 7–14.

⁴¹ Diod. II 47 (= F 7; zob. niżej, appendix).

⁴² C. Rubincam, *The Organization and Composition of Diodoros' Bibliothek*, *Echos du Monde Classique / Classical Views* 31, 1987, s. 313–328, zvl. s. 324–326; Sacks, op. cit., s. 167–168, 171–172; B. Eck, *Diodore de Sicile, Bibliothèque Historique, livre II*, Les Belles Lettres, Paris 2003, s. IX. M. Sartori, *Note sulla datazione dei primi libri della Bibliotheca historica di Diodoro Siculo*, *Athenaeum* 61, 1983, s. 545–552, był zdania, że księgi I i II powstały w latach 45–44 przed Chr.

⁴³ Jac.², s. 54; Spoerri, *Hekataios...*, s. 288; Eck, op. cit., s. XXXVII.

szego wyciągu, który być może omawiał problem, czy Hyperborejczycy mieszkali w Europie, czy w Azji⁴⁴. Słusznie zauważył Jacoby, że ekscerpt Diodora jest bardzo jednostronny i ograniczony do ram historyczno-etnograficznych⁴⁵.

Drugie pod względem wielkości testimonium przekazał Klaudiusz Elian (ok. 170 – po 230) w dziele *De natura animalium*⁴⁶. Ponieważ interesuje go niezwykle zachowanie zwierząt, streścił tylko ten passus dzieła Hekatajosa, który ukazuje, jak łabędzie oddają cześć Apollonowi na wyspie Heliksoia⁴⁷. Inne informacje zawdzięczamy autorom dzieł geograficznych⁴⁸. Właściwie nie mamy fragmentów z dzieła Hekatajosa, lecz tylko testimonia. Ponadto jest ich tak mało, że nie można zrekonstruować opisu wyspy. Wprawdzie więcej wiadomości o kraju i życiu Hyperborejczyków przekazują późniejsi autorzy⁴⁹, ale nie wiadomo, czy na pewno korzystali oni z utworu Hekatajosa (zob. niżej, IV A).

Apollodoros z Aten (II w. przed Chr.) porównuje utwór Hekatajosa (*Kimmeris polis*) do dzieł Teopompa z Chios (*Meropis gē*) i Euhemera z Messeny (*Panchaia gē*)⁵⁰, co sugeruje, że książka Hekatajosa była powieścią i miała podobny charakter jak dwa inne utwory⁵¹. Najprawdopodobniej była to powieść podróżnicza (*Reise-roman*)⁵². Na ogół sądzi się, że Hekatajos nadał utworowi formę relacji z własnej podróży, czyli posłużył się schematem narracyjnym *Ich-Erzählung*, który udziela

⁴⁴ Jac.², s. 54.

⁴⁵ Ibid., s. 52, 54 („ganz einseitig und hat leider auch sonst lücken”).

⁴⁶ Ael. *Nat. anim.* XI 1 (= F 12)

⁴⁷ Zob. F. M. Ahl, *Amber, Avallon, and Apollo's Singing Swan*, *AJPh* 103, 1982, s. 373–411, zwł. s. 377–383 – „Swans and Hyperboreans”.

⁴⁸ Strab. VII 3, 6, p. 299 (= F 8); Plin. *Nat. hist.* IV 94 (= F 14); *Peripl. Pont. Eux.* 49, 6 (= F 13); Steph. Byz. s.vv. Ἑλικίσιον et Καρραμβύκων (= F 11 ab); *Schol. Apoll. Rhod.* II 675 (= F 10).

⁴⁹ Np. Mela, III 36–37; Plin. *Nat. hist.* IV 89–91; Solin. 16; Mart. Cap. VI 664.

⁵⁰ Apollod. (*FGHist* 244 F 157a) ap. Strab. VII 3, 6 p. 299 = Hecat. F 8 = Theopomp. 115 F 75d = Euhem. T 6 Winiarczyk. Jac.¹, szp. 2755, sądził, że Apollodoros powtarza pogląd Eratostenesa. Hipotezę tę przyjęli np. Fraser, op. cit., t. I, s. 293, i t. II, s. 454–455, przyp. 830; G. J. D. Aalders, *Die Meropes des Theopomp*, *Historia* 27, 1978, s. 323 przyp. 30, ale odrzucił J. S. Rusten, *Dionysius Scytobrachion*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1982 (*Papyrologica Coloniensia* 10), s. 113–114. Sam Jacoby zmodyfikował później swoje stanowisko (Jac.², s. 52: „nach Eratosthenes in der geschichte der geographie?”).

⁵¹ Zob. M. Winiarczyk, *Meropida (Meropis gē) Teopompa. Historia badań (1841–2000) i próba interpretacji*, *Meander* 60, 2005, s. 300–314; id., *Euhemeros von Messene. Leben, Werk und Nachleben*, Saur, München–Leipzig 2002 (Beiträge zur Altertumskunde 157). Należy dodać, że zdaniem historyków literatury powieść *sensu stricto* powstała dopiero w I w. po Chr. i podpadała z końcem drugiej sofistyki, gdy nastąpiły ważne przemiany w społeczeństwie greckim w drugiej połowie III w. Zob. np. S. Swain, *Hellenism and Empire. Language, Classicism, and Power in the Greek World, A.D. 50–250*, Oxford University Press, Oxford 1996, s. 101–131, 423–425 („The Dating of the Greek Novels”); N. Holzberg, *Powieść antyczna: wprowadzenie*, przeł. M. Wójcik, Homini, Kraków 2003, s. 27–30, 42–43.

⁵² Holzberg, *Novel-like Works...* (zob. wyżej, przyp. 4), s. 621, przyp. 2, i L. Bertelli, *Verso l'India tra realtà e immaginazione*, [w:] *Studi sull'Europa antica*, oprac. M. Sordi, t. II, Edizioni dell'Orso, Alessandria 2001 (*Studi di storia greca e romana* 4), s. 111 z przyp. 35, odrzucając ten pogląd i utrzymując, że utwór Hekatajosa opisywał jedynie kraj Hyperborejczyków („una pura e semplice descrizione di un mondo separato dagli uomini”). Holzberg podkreśla, że Rohde, op. cit., s. 226–230, nie zaliczył *Peri Hyperboreōn* do powieści podróżniczych.

pewnej wiarygodności niewiarygodnym rzeczom opisywanym przez autora⁵³. Jacoby próbował nawet zrekonstruować trasę tej podróży⁵⁴: Teos – Phanagoreia – ujście rzeki Tanais (Donu) – Morze Kaspijskie, które uchodziło w starożytności za zatokę Oceanu północnego; dalej posuwał się Hekatajos na zachód wzdłuż wybrzeża i w końcu dotarł do wyspy Heliksoia położonej daleko na północy (zob. niżej, III). Jacoby przypuszczał, że podróż Hekatajosa nawiązuje do starej, okrągłej mapy jońskiej, na której Celtowie zajmowali północno-zachodni łuk *oikumenē*, a Scytowie północno-wschodni⁵⁵. Podróż była oczywiście fikcyjna⁵⁶. Później postąpił podobnie Euhemer, który twierdził, że udał się w podróż z Arabii Szczęśliwej (Jemenu) i odkrył nieznaną wyspę Panchaję na Oceanie Indyjskim⁵⁷.

Opisując idealną wyspę położoną na krańcach świata nawiązał Hekatajos do starej tradycji, ponieważ już Homer przedstawił wyspę Syrię leżącą na Zachodzie⁵⁸. Później Platon opisał Atlantyde, położoną poza Słupami Heraklesa na Oceanie Atlantyckim⁵⁹. Natomiast po wyprawie Aleksandra Wielkiego do Indii Greków zaczął fascynować Wschód, dlatego Euhemer i Jambulos⁶⁰ umieścili swoje wyspy na Oceanie Indyjskim⁶¹.

Niektórzy badacze orientacji marksistowskiej twierdzili, że powieść należy do niższych form literackich, które znalazły się poza kanonem klasycznych gatunków.

⁵³ C. Ruiz-Montero, *The Rise of the Greek Novel*, [w:] *The Novel...* (zob. wyżej, przyp. 4), s. 39: „lends a certain credibility to the incredible things described by the author”. Inne prace o *Ich-Erzählung* wymienia Winiarczyk, *Euhemeros...*, s. 25, przyp. 44. Tylko Rohde, op. cit., s. 228, i L. Lacroix, *Pays légendaires et transferts miraculeux dans les traditions de la Grèce ancienne*, Académie Royale de Belgique. Bulletin de la Classe des Lettres et de Science Morales et Politiques, 5e série, 69, 1983, s. 104, sądzili, że Hekatajos opisuje relację swego rodaka.

⁵⁴ Jac.¹, szp. 2756; Jac.², s. 53,34 nn.; 56,35 nn. Podobnie Werhahn, op. cit., (zob. wyżej, przyp. 39), szp. 982.

⁵⁵ Jac.², s. 55,18 nn.; 59,13 nn. Zob. Plin. *Nat. hist.* VI 34: *ab extremo aquilone ad initium orientis aestivi Scythae sunt. Extra eos ultraque aquilonis initia Hyperboreos aliqui posuere, pluribus in Europa dictos. Primum inde noscitur promunturium Celticae Lytharmis, fluvius Carambucis, ubi lassata cum siderum vi Ripaeorum montium deficiunt iuga, ibique Arimphaeos quosdam accepimus, haut dissimilem Hyperboreis gentem.*

⁵⁶ Zob. Ph. B. Gove, *Imaginary Voyage in Prose Fiction. A History and a Guide for its Study, with an Annotated Check List of 215 Imaginary Voyages from 1700 to 1800*, Columbia University Press, New York 1941, zwł. s. 3–27, 154–178. W. Fauth, *Utopische Inseln in den „Wahren Geschichten“ des Lukian*, *Gymnasium* 86, 1979, s. 40–41, podaje trzy psychologiczne przyczyny powstawania *voyage imaginaire*. Zob. niżej, przyp. 89.

⁵⁷ Euhem. T 3 Winiarczyk ap. Diod. VI 1, 4–5 = Eus. *Praep. Ev.* II 2, 55–56

⁵⁸ Hom. *Od.* XV 403–414. Homer opisuje także inne idealne wyspy w *Odysei*, np. Ogygię: *ibid.*, V 55–74; Scherię, wyspę Feaków: *ibid.*, VI–VIII; Ajoię: *ibid.*, X 1–12. Por. Pola Elizejskie, *ibid.*, IV 563–568, chłodzone przez wiatr znad rzeki Okeanos podobnie jak Wyspa Błogosławionych u Pind. *Ol.* 2, 70–72. Zob. R. Bichler, *Von der Insel der Seligen zu Platons Staat*, t. I, Böhlau, Wien – Köln – Weimar 1995, s. 19–39.

⁵⁹ Pl. *Critias* 113 c – 121 c; *Tim.* 24 d – 25 d. Zob. np. R. Bichler, *Athen besiegt Atlantis. Eine Studie über den Ursprung der Staatsutopie*, *Conceptus* 20, 1986, s. 71–88; P. Vidal-Naquet, *Ateny i Atlantyda. Struktura i znaczenie mitu Platońskiego*, przeł. L. Trzcionkowski, [w:] *id.*, *Czarny lowca. Formy myśli i formy życia społecznego w świecie greckim*, przeł. A. S. Chankowski, L. Trzcionkowski, M. Węcowski i A. Wolicki, Prószyński i S-ka, Warszawa 2003, s. 331–352.

⁶⁰ Diod. II 55–60.

⁶¹ Zob. Winiarczyk, *Euhemeros...* (zob. wyżej, przyp. 51); *id.*, *Relacja Jambulosa o Wyspie Słońca*, *Classica Wratislaviensia* 18, 1995, s. 53–84.

Ich zdaniem pisarze wybierali taką formę literacką, aby dotrzeć do szerszych kręgów czytelników i przekazać im utopijną myśl społeczną⁶². Badacze ci wychodzili przy tym z błędnego założenia, że utopie antyczne wywierały wpływ na zmiany społeczne⁶³. Jednak historycy literatury greckiej wykazali, że twórcy powieści byli ludźmi wykształconymi i pisali dla elity społecznej, która dobrze znała literaturę wcześniejszą⁶⁴. Jej przedstawiciele nie tylko śledzili z zainteresowaniem wartość akcję, ale także potrafili rozpoznać różne aluzje, reminiscencje i parodie⁶⁵.

III. WYSPA HELIKSOJA

Wydaje się, że Hekatajos opisał bardzo dokładnie wyspę Heliksoję (lub Eliksoję), ale dotarły do nas tylko niewielkie i różnie interpretowane testimonia. Wyspa leży daleko na północy, poza Górami Ripajskimi, na *Oceanus Amalcus*, czyli niezamarzającym oceanie⁶⁶. Ma ona taką wielkość jak Sycylia i znajduje się naprzeciw *Keltikē*, czyli północno-zachodniego wybrzeża kontynentu europejskiego⁶⁷. Wyspa jest bardzo żyzna i ma łagodny klimat⁶⁸, dlatego wydaje plony dwa razy w roku.

Mieszkańcy najbardziej oddają cześć Apollonowi, ponieważ urodziła się tam jego matka Latona⁶⁹. Jest tam miasto poświęcone temu bogu oraz jego wspiania

⁶² R. Müller, *Sozialutopisches Denken in der griechischen Antike*, [w:] id., *Polis und Res publica. Studien zum antiken Gesellschafts- und Geschichtsdenken*, Böhlau, Weimar 1987, s. 42. Zob. niżej, przyp. 175.

⁶³ Zob. M. Winiarczyk, *Utopia antyczna. Zarys problematyki*, *Meander* 57, 2002, s. 233–254, zvl. s. 252–253.

⁶⁴ Zob. wyżej, przyp. 51.

⁶⁵ Zob. np. C. W. Müller, *Der griechische Roman*, [w:] *Neues Handbuch der Literaturwissenschaft*, t. II: *Griechische Literatur*, oprac. E. Vogt, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, Wiesbaden 1981, s. 393–394; Holzberg, *Powieść...* (zob. wyżej, przyp. 51), s. 60–62. Por. E. Bowie, *The Ancient Readers of the Greek Novels*, [w:] *The Novel...* (zob. wyżej, przyp. 4), s. 87–106.

⁶⁶ Plin. *Nat. hist.* IV 94 (= F 14) przetłumaczył *Oceanus Amalcus* jako *mare congelatum*, dlatego niektórzy badacze sądzili, że chodzi o „ocean zamrożony” (*alpha intensivum* + μάλκτος). Tak np. Rohde, op. cit., s. 227, cd. przyp. 3 ze s. 226; O. Crusius, *Hyperboreer*, [w:] *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, oprac. W. H. Roscher, t. I, cz. 2, Leipzig 1886–1890 (reprint: Olms, Hildesheim 1965); szp. 2826; Jac.², s. 59; H. J. Mette, *Pytheas von Massalia*, de Gruyter, Berlin 1952 (*Kleine Texte* 175), s. 39, przyp. 9; Hawkes, op. cit., s. 38. Jednak bardziej prawdopodobny jest pogląd, że Hekatajos pisał o „morzu niezamarzającym” (*alpha negativum* + μάλκτος; por. *Etym. Mag.* s.v. ἀμοκτεῖν τὸ μὴ ὀρυθῶν), ponieważ trudno przyjąć, iż idealna wyspa o łagodnym klimacie (Diod. II 47, 1 = F 7; zob. niżej, appendix) leżała na morzu skutym lodem. Tak K. Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, wyd. II, oprac. M. Roediger, t. I, Berlin 1890, s. 424–425; W. Tomaschek, *Amalcus Oceanus*, [w:] *RE*, t. I (1894), szp. 1716–1717; Jac.¹, szp. 2756; Werhahn, op. cit., szp. 982. Zauważmy, że Pliniusz nie próbuje analizować etymologicznie tej nazwy na gruncie greckim, gdyż uważa ją za scytyjską.

⁶⁷ Tak Müllenhoff, op. cit., s. 423–424; Susemihl, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 2), s. 314; Jac.¹, szp. 2756.

⁶⁸ Łagodny klimat: Wyspa Słońca: Iambul. ap. Diod. II 56, 7; kraj Attakorów: Amometus (*FGrHist* 645 F 2) ap. Plin. *Nat. hist.* VI 55; Solin. 51; wyspa leżąca na Oceanie poza słupami Heraklesa: Diod. V 19, 5; Hyperborejczycy: Plin. *Nat. hist.* IV 89; Solin. 16, 3; Mart. Cap. VI 664; Brytania: Caes. *Bell. Gall.* V 12, 6.

⁶⁹ Diod. II 47, 2 (= F 7).

świątynia⁷⁰ o kształcie kulistym⁷¹. Królami w tym mieście oraz zarządcami temenosu są potomkowie Boreasza⁷². Mieszkańcy są jakby kapłanami Apollona⁷³, ponieważ ciągle grają na kitarach i śpiewają bogu hymny, sławiąc jego czyny⁷⁴. Ponadto sam bóg przybywa na wyspę co dziewiętnaście lat. Gra wtedy na kitarze i tańczy w chórze od wiosennego zrównania aż do wschodu Plejad⁷⁵. Przylatują w tym czasie stada łabędzi, które śpiewają z wielkim artystem i tańczą razem z chórami ludzi⁷⁶.

W świątyni znajduje się wiele cennych wotów. Na niektórych są napisy greckie, ponieważ ofiarowali je Grecy, którzy przyплыли na wyspę Heliksoję. Hyperborejczycy, którzy mają własny język, są od dawno nastawieni życzliwie do Greków, szczególnie do Ateńczyków i Delijczyków. Abaris przybył kiedyś na Delos, aby odnowić więzy przyjaźni łączące Hyperborejczyków z mieszkańcami tej wyspy⁷⁷.

Najważniejsze miasto nazywa się *Kimmeris polis*⁷⁸, co sugeruje, że Hekatajos utożsamiał Hyperborejczyków z Kimmeryjczykami. Największa rzeka nosi imię Karambykas, a na wyspie mieszka lud *Karambykai*, utożsamiany z Hyperborejczykami⁷⁹. Według Jacoby'ego *Karambykai* byli ludem celtyckim, który przybył na Heliksoję z kontynentu⁸⁰. Duże kontrowersje budzi informacja przekazana przez scholia do poematu

⁷⁰ Zob. Pind. *Paean*. 8, 63 = fr. 52i Maehler; Pherenicus ap. *Schol. Pind. Ol.* 3, 28 (= *Suppl. Hell.* 671). Por. niżej, przyp. 131. Świątynia Posejdona na Atlantydzie: Pl. *Critias* 116 d – 117 a; Świątynia Zeusa na wyspie Panchai: Euhem. T 36 Winiarczyk ap. Diod. VI 1, 6–7; T 37 ap. Diod. V 46, 5–7; T 38 ap. Diod. V 42, 6 – 44, 5.

⁷¹ Diod. II 47, 2 (= F 7).

⁷² Ibid., II 47, 7, por. Ael. *Nat. anim.* XI 1 (= F 12; zob. niżej, appendix). Na Atlantydzie rządili potomkowie Posejdona (Pl. *Critias* 113 e – 114 d).

⁷³ Diod. II 47, 2 (= F 7). Por. Pind. *Ol.* 3, 16.

⁷⁴ Diod. II 47, 2–3 (= F 7).

⁷⁵ Ibid., II 47, 6–7. Zob. H. Gundel, *Pleiaden*, [w:] *RE*, t. XXI (1952), zwl. szp. 2501–2505. A. O. Lovejoy, G. Boas, *Primitivism and Related Ideas in Antiquity*, Baltimore 1935 (przedruk: John Hopkins University Press, Baltimore – London 1997), s. 309 przyp. 40, przypuszczali, że to określenie czasu sugeruje, iż słońce świeci u Hyperborejczyków przez sześć miesięcy (wtedy przebywa u nich Apollon), a potem znika na pół roku. Por. Mela III 36–37; Solin. 16, 3. O odwiedzaniu ludzi przez bogów (*theoksenia*) zob. Hom. *Il.* I 423–424; *Od.* I 22–25 i V 282 (Etiopowie); *Od.* VII 201–206 (Feakowie); Pind. *Pyth.* 10, 29–36 (Hyperborejczycy); Bacchyl. *Epin.* 3, 58–62 (Hyperborejczycy); Pl. *Phaed.* 111 bc (mieszkańcy prawdziwej Ziemi); Arat. *Phaen.* 100–107 (Dike); Cat. 64, 384–396; Ovid. *Fasti* I 247–248.

⁷⁶ Ael. *Nat. anim.* XI 1 (= F 12). O łabędziach śpiewających ku czci Apollona: Aristoph. *Av.* 769–776; *Hymn. Hom.* 21 (*In Apoll.*) 1–3, którego datowanie jest niepewne. Zob. Aristophanes, *Birds*, wyd. i kom. N. Dunbar, Clarendon Press, Oxford 1995, s. 476–478. Por. G. Arnott, *Swan Songs*, G&R 24, 1977, s. 149–153.

⁷⁷ Diod. II 47, 4–5 (= F 7).

⁷⁸ Strab. VII 3, 6, p. 299 (= F 8).

⁷⁹ Steph. Byz. s.vv. Ἑλιζοῖα (= F 11 a) et Καραμβύκαι (= F 11 b). Według Müllenhoffa, op. cit., s. 424, przyp. *, identyfikacja Hyperborejczyków z *Karambykai* jest błędem epitomatora. Zob. Rohde, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 1), s. 227, cd. przyp. 3 ze s. 226: „Was eigentlich Hecataeus von einem Flusse Karambykes erzählt hatte, ist nicht ganz klar”. Por. Plin. *Nat. hist.* VI 34 (zob. wyżej, przyp. 55): *fluvius Carambucis*. W. Pape, G. E. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, t. I, wyd. III, Braunschweig 1884, s. 621, identyfikują Karambykas z rzeką Eider w Jutlandii. Nazwa przypomina przylądek Karambis w Paflagonii (Müllenhoff, loc. cit.). Magnani, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 39), s. 141–142, uważa, że etnonim jest pochodzenia celtyckiego i oznacza „il popolo che abita presso il fiume” (*cara* – „przyjacieł”, *ambis* – „rzeka”).

⁸⁰ Jac.², s. 58,17 nn.

Argonautika Apolloniosa Rodyjskiego⁸¹. Według nich są trzy *ethnē* Hyperborejczyków – *Epizephyrioi*, *Epiknēmidioi* i *Ozolai*, ale niektórzy badacze sądzą, że określenia te odnoszą się do Lokrów⁸². Hekatajos pisał prawdopodobnie jeszcze o *amnis Parapanisus* oraz przyłdaku Lytharmis⁸³.

Autor podaje dokładną trasę podróży⁸⁴ i położenie wyspy⁸⁵. Wota z inskrypcjami greckimi znajdujące się w świątyni miały przekonać czytelników, że Grecy docierali na wyspę już przed Hekatajosem⁸⁶. Także opis księżycy widzianego z wyspy sugeruje, że autor opisuje to, co zobaczył na własne oczy⁸⁷. Należy podkreślić, że relacja ma charakter stosunkowo realistyczny, a autor na ogół unika elementów fantastycznych i bajecznych⁸⁸, jakie są na przykład w powieści *Jambulosa*. Naturalnie dokładność opisów i ich realizm wcale nie świadczy o autentyczności podróży. Jest ona bez wątpienia fikcją literacką, podobnie jak podróż Euhemera⁸⁹. Wobec tego zupełnie bezpodstawne są próby identyfikacji Heliksoi z 1) Brytanią, a okrągłej świątyni ze Stonehenge⁹⁰, 2) Półwyspem Jutlandzkim⁹¹, 3) Islandią⁹².

⁸¹ *Schol. Apoll. Rhod.* II 675 [p. 180 Wendel] (= F 10).

⁸² Niektórzy badacze poprawiali tekst sądząc, że chodzi o trzy *ethnē* Lokrów, o których wspomina np. Strab. IX 4, 1 i 9. Zob. aparat krytyczny do F 10. Jac.², s. 57, 39–40, sądził, że koniec scholion do Apoll. Rhod. nie może pochodzić od Hekatajosa. Inaczej Rohde, op. cit., s. 227, cd. przyp. 3 ze s. 226, i L. Weber, *Apollon*, RhM 82, 1933, s. 187: „die Überlieferung ist unverächtlich”.

⁸³ Plin. *Nat. hist.* IV 94 = Solin. 19, 2 = F 14 i Plin. *Nat. hist.* VI 34 (zob. wyżej, przyp. 55). O nazwach geograficznych występujących w dziele Hekatajosa zob. np. Crusius, op. cit., szp. 2826–2827; Müllenhoff, op. cit., s. 424, przyp. *; H. Daebritz, *Hyperboreer*, [w:] *RE*, t. IX (1916), szp. 271–272; Jac.², s. 57–58; Magnani, op. cit., s. 140–142; T. P. Bridgman, *Hyperboreans. Myth and History in Celtic-Hellenic Contacts*, Routledge, New York – London 2005, s. 131–133. Jac.² był zdania (s. 58,25), że Hekatajos nie odznaczał się wielką pomysłowością („Erfindungskraft”).

⁸⁴ Zob. wyżej, przyp. 54.

⁸⁵ Diod. II 47, 1 (= F 7).

⁸⁶ Zob. wyżej, przyp. 77.

⁸⁷ Diod. II 47, 5 a (= F 7).

⁸⁸ Jac.², s. 56,10–11: „die Idealisierung in den Grenzen des Glaubhaften hält”.

⁸⁹ Np. C. Wachsmuth, *Einleitung in das Studium der alten Geschichte*, Leipzig 1895, s. 330, przyp. 1; U. von Wilamowitz-Moellendorf, *Die griechische Literatur und Sprache*, [w:] *Die Kultur der Gegenwart*, oprac. P. Hinneberg, cz. I, dz. 8, wyd. III, Leipzig – Berlin 1912, s. 187; A. Lesky, *Geschichte der griechischen Literatur*, wyd. III, A. Francke, Bern – München 1971, s. 874.

⁹⁰ Tak C. Schuchhardt, *Stonehenge*, *Praehistorische Zeitschrift* 2, 1910, s. 337–339; R. Hennig, *Die Anfänge des kulturellen und Handelsverkehrs in der Mittelmeerwelt*, HZ 139, 1929, s. 29; id., *Die westlichen und nördlichen Kultureinflüsse auf die antike Mittelmeerwelt*, Klio 25, 1932, s. 12; Lovejoy, Boas, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 75), s. 307; Diodorus of Sicily, *The Library of History*, wyd., tłum. i kom. C. H. Oldfather, t. II, London – Cambridge, Mass. 1935, s. 36–37, przyp. 2; R. Dion, *La Notion d'Hyperboréens: ses vicissitudes au cours de l'Antiquité*, Bulletin de l'Association Guillaume Budé 1976, nr 2, s. 149; J. Ramin, *Mythologie et géographie*, Les Belles Lettres, Paris 1979, s. 63; A. Demandt, *Der Idealstaat. Die politischen Theorien der Antike*, Böhlau, Köln – Weimar – Wien 1993, s. 176.

⁹¹ Stephanus Byzantius, *Ethnica*, wyd. A. Meineke, Berolini 1849 (przedruk: Graz 1958), s. 267; Pape-Benseler, op. cit., s. 621 (s.v. Καρομβύκκα).

⁹² Lovejoy, Boas, op. cit., s. 307.

IV. ŹRÓDŁA UTWORU

A. ŹRÓDŁA PRAWDOPODOBNE

Lud Hyperborejczyków był dobrze znany Grekom epoki archaicznej i klasycznej⁹³. Jest o nim mowa już w VII w. przed Chr. w utworach epickich: *Katalogu kobiet* Hezjoda⁹⁴, w eposie cyklicznym *Epigoni*⁹⁵ oraz prawdopodobnie w poemacie *Arimaspeia* Aristeasa z Prokonezu⁹⁶. Około 600 r. znał go Alkajos z Mityleny oraz być może Alkman pochodzący z Sardes, ale działający w Sparcie⁹⁷. Nie można

⁹³ Zob. np. Crusius, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 66), szp. 2805–2841; O. Schroeder, *Hyperboreer*, ARW 8, 1905, s. 69–84; Daebritz, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 83), szp. 258–279; Ramin, op. cit., s. 55–71; J. S. Romm, *Herodotus and Mythic Geography: The Case of the Hyperboreans*, TAPhA 119, 1989, s. 97–113; id., *The Edges of the Earth in Ancient Thought: Geography, Exploration, and Fiction*, Princeton University Press, Princeton 1992, s. 60–67; Werhahn, op. cit., (zob. wyżej, przyp. 39), szp. 967–986; H.-G. Nesselrath, *Herodot und die Enden der Erde*, MH 52, 1995, s. 20–44, zwl. s. 26–31; H. Sonnabend, *Hyperboräer*, [w:] *Hoops Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* (= RGA), wyd. II, oprac. H. Beck i in., t. XV, de Gruyter, Berlin 2000, s. 308–310; R. Bichler, *Herodots Welt. Der Aufbau der Historie am Bild der fremden Länder und Völker, ihrer Zivilisation und ihrer Geschichte*, wyd. II, Akademie Verlag, Berlin 2001, s. 35–38; Bridgman, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 83), passim.

⁹⁴ Hes., fr. 150,21 Merkelbach-West

⁹⁵ *Epigoni*, fr. 2 Bernabé lub Davies. A. Bernabé, *Poetarum epicorum Graecorum testimonia et fragmenta*, t. I, Teubner, Leipzig 1987, s. 30, przypisuje epos Antymachowi z Teos.

⁹⁶ Wydania eposu *Arimaspeia*: Bernabé, op. cit., s. 144–154; M. Davies, *Epicorum Graecorum Fragmenta*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1988, s. 81–88. Datowanie – VII w.: W. Tomaschek, *Kritik der ältesten Nachrichten über den skythischen Norden*, Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 116, 1888, s. 731–732; E. H. Berger, *Mythische Kosmographie der Griechen*, Leipzig 1904 (*Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, oprac. W. H. Roscher, Suppl. 3; reprint: Olms, Hildesheim 1965), s. 21–22; A. Herrmann, *Issedoi*, [w:] *RE*, t. IX (1916), szp. 2235 („2. Hälfte des 7. Jhdts.”); F. Gisinger, *Geographie*, [w:] *RE*, Suppl. 4 (1924), szp. 560 („um 650 v. Chr.”); J. D. P. Bolton, *Aristeas of Proconnesus*, Oxford University Press, Oxford 1962, s. 5 nn., 132; K. Dowden, *Deux notes sur les Scythes et les Arimaspes*, REG 93, 1980, s. 489 („avant la fin du VIIe siècle”); G. Huxley, *Aristeas and the Cyclicene*, GRBS 27, 1986, s. 154 („A. flourished about 680 B.C. or even earlier”); Bernabé, op. cit., s. 150; Nesselrath, op. cit., s. 26 przyp. 9; o k. 600 r.: W. Burkert, *Herodot als Historiker fremder Religionen*, [w:] *Hérodote et les peuples non grecs*, Fondation Hardt, Vandoeuvres-Genève 1990 (*Entretiens sur l’Antiquité Classique* 35), s. 11; Sonnabend, op. cit., s. 309; VI w.: E. Bethe, *Aristeas*, [w:] *RE*, t. II (1896), szp. 876–877; Daebritz, op. cit., szp. 269; W. Schmid, O. Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur*, t. I, cz. 1, München 1929, s. 302–303; K. Meuli, *Scythica*, Hermes 70, 1935, s. 154 (przedruk w: id., *Gesammelte Schriften*, t. II, Schwabe, Basel-Stuttgart 1975, s. 853); J. Harmatta, *Sur l’origine du mythe des Hyperboréens*, Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 3, 1955, s. 60; W. Burkert, *Lore and Science in Ancient Pythagoreanism*, przeł. E. L. Minar, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1972, s. 148 (pocz. VI w.); S. Heilen, *Die Anfänge der wissenschaftlichen Geographie: Anaximander und Hekataios*, [w:] *Geographie und verwandte Wissenschaften*, oprac. W. Hübner, Steiner, Stuttgart 2000, s. 42; 525–475: A. Ivantchik, *La Datation du poème l’Arimaspée d’Aristéas de Proconnessé*, AC 62, 1993, s. 35–67 (s. 67: „le dernier quart du VIe ou le premier quart du Ve siècle avant J.-C.”). Podobnie Bichler, *Herodots Welt...*, s. 35, przyp. 72. O ewentualnym wpływie Aristeasa na Hekatajosa zob. trafną uwagę Boltona, op. cit., s. 73: „It is quite uncertain – and indeed at present unknowable – how far Hecataeus [...] was using, or imitating, the *Arimaspeia* in his book on the Hyperboreans”.

⁹⁷ Alc., fr. 307, 1 c, p. 260 Lobel-Page ap. Himer. *Or.* 48, 10–11, p. 200–201 Colonna; Alc., fr. 90 Page lub Davies. Bolton, op. cit., s. 5, przypuszczał, że poeta znał utwór Aristeasa, chociaż

wykluczyć możliwości, że w drugiej połowie VI w. znał go autor hymnu home-ryckiego do Dionizosa⁹⁸. W V w. piszą o Hyperborejczykach historycy Herodot z Halikarnasu⁹⁹, Hellanikos z Lesbos¹⁰⁰ i Damastes z Sigejon¹⁰¹, twórcy epinikiów Pindar z Teb¹⁰² i Bakchylides z Keos¹⁰³ oraz tragediopisarz Ajschylos¹⁰⁴. W IV w. wspominają o nich poeta Antymach z Kolofonu¹⁰⁵, filozof Heraklides z Pontu w dialogu *Abaris*¹⁰⁶ oraz orator attycki Likurg w zachowanej fragmentarycznie mowie *Contra Menesaechemum*¹⁰⁷.

Dotychczas nie zbadano w sposób systematyczny i wyczerpujący problemu źródła utworu Hekatajosa. Wprawdzie niektórzy badacze zastanawiali się, od kogo mógł być zależny Abderyta, ale moim zdaniem należy przede wszystkim ustalić, do jakiej tradycji, przekazywanej przez różnych pisarzy, nawiązywał autor *Peri Hyperboreōn*. Doszedłem do wniosku, że inspirowały go następujące tradycje:

Schmid-Stählin, op. cit., s. 303, i Meuli, op. cit., s. 154, byli innego zdania. Wychodzą oni jednak z założenia, że epos *Arimaspeia* powstał w VI w. przed Chr. Harmatta, op. cit., s. 61, Bolton, op. cit., s. 40, i D. Timpe, *Entdeckungsgeschichte*, [w:] *RGA*, t. VII (1989), s. 312, identyfikują wspomnianą przez Alkmana górę *Ῥίπος ὄρος* z *Ῥιπῶν ὄρη*. Natomiast Bridgman, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 83), s. 32, przypuszcza, że Alkman myślał o trackiej górze Hajmos, co zgadzałoby się z poglądem Homera (*Il.* IX 5) i Hezjoda (*Op.* 505–508, 553), którzy umieszczali siedzibę Boreasza w Tracji. Najstarsze bezsporne świadectwo o Górach Ripajskich jest w Hippocr. *De aëribus, aquis et locis* 19 (t. II, s. 74 Littré). Zob. niżej, przyp. 108.

⁹⁸ Datowanie tego utworu jest sporne, a F. Càssola, *Inni Omerici*, Mondadori, Milano 1975 (przedruk 1994), s. LVIII, s. 288, twierdzi, że w ogóle nie można ustalić daty powstania. Jednak wydaje się prawdopodobny pogląd, że istnieje jakiś związek między hymnem a malowidłem na czarnofiguralnej wazie Eksekiasza (ok. 530 r.), *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* (= *LIMC*), t. III, cz. 1, Artemis-Verlag, Zürich – München 1986, s. 489, nr 788. Zob. G. Zanetto, *Inni Omerici*, BUR, Milano 1996, s. 294; M. L. West, *Homeric Hymns, Homeric Apocrypha, Lives of Homer*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. – London 2003 (Loeb Classical Library 496), s. 16: „it is possible to imagine that the myth was inspired by the painting”. T. W. Allen, W. R. Halliday, E. E. Sikes, *The Homeric Hymns*, wyd. II, Oxford 1936, s. 97, sądzili, że hymn powstał w VII lub VI w. Natomiast J. Humbert, w: Homère, *Hymnes*, Paris 1936, s. 170, opowiada się za końcem V w. lub początkiem IV w. przed Chr.

⁹⁹ Hdt. IV 32–36.

¹⁰⁰ *FGrHist* 4 F 187 b.

¹⁰¹ *FGrHist* 5 F 1.

¹⁰² Pind. *Pyth.* 10, 29–46; *Ol.* 3, 16; *Isthm.* 6, 23; *Paeon.* 8, 63–64 = fr. 52 i Maehler. O Hyperborejczykach u Pindara zob. np. A. Köhnken, *Die Funktion des Mythos bei Pindar. Interpretationen zu sechs Pindargedichten*, de Gruyter, Berlin – New York 1971 (Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte 12), s. 158–187 („Die Perseus-Hyperboreer-Erzählung”); E. Krummen, *Pyrsos Hymnon. Festliche Gegenwart und mythisch-rituelle Tradition als Voraussetzung einer Pindarinterpretation (Isthmie 4, Pythie 5, Olympie 1 und 3)*, de Gruyter, Berlin – New York 1990 (Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte 35), s. 255–263 („Hyperboreer und Olivenkranz”); Ch. G. Brown, *The Hyperboreans and Nemesis in Pindar’s Tenth Pythian*, Phoenix 46, 1992, s. 95–107; M. R. Calabrese de Feo, *Gli Iperborei in Pindaro*, [w:] *Poesie et lyrique antiques*, oprac. L. Dubois, Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve d’Ascq 1995, s. 97–118.

¹⁰³ Bacchyl. *Epinic.* 3, 58–62.

¹⁰⁴ Aesch. *Choeph.* 372–374; *Prom. solutus*, fr. 197 Radt.

¹⁰⁵ Antim., fr. 103 Wyss. Teopomp z Chios (*FGrHist* 115 F 75 c) ap. Ael. *Var. hist.* III 18 pisał prawdopodobnie już po Hekatajosie. Zob. niżej, s. 51 z przyp. 197 i s. 52 z przyp. 198.

¹⁰⁶ Heraclid., fr. 73–75 Wehrli.

¹⁰⁷ Lycurg. 14, fr. 5 a–b Conomis.

- a) Tradycja mitologiczna o pobożnym i sprawiedliwym ludzie, żyjącym daleko na północy, poza Górami Ripajskimi, do którego nie docierają zimne poddmuchy Boreasza¹⁰⁸. Pindar pisze, że lud ten szczególnie oddaje cześć Apollonowi, składając mu ofiary z osłów, śpiewając w chórach oraz grając na lirach i aulosach. Dlatego sam bóg czasem ich odwiedza¹⁰⁹. Uchodzą oni za ludzi niezwykle szczęśliwych, ponieważ nie chorują i nie starzeją się¹¹⁰ oraz nie prowadzą wojen i nie muszą pracować, ale spędzają czas na ucztowaniu, mając na głowie złote wieńce laurowe¹¹¹. Hellanikos twierdzi, że sprawiedliwi Hyperborejczycy nie jedzą mięsa¹¹². Tradycja ta ukształtowała się pod wpływem wyobrażeń o złotym wieku oraz idealizacji ludów żyjących zgodnie z naturą¹¹³. Według Pindara nie można dotrzeć do ich kraju ani drogą morską ani lądową. Jedynie Perseuszowi udało się tam dostać¹¹⁴, chyba dzięki uskrzydłonym sandałom (τὰ πῆδιλα τὰ ὑπόπτερα)¹¹⁵. Odosobnione jest świadectwo Bakchylidesa,

¹⁰⁸ Tak już Hellanikos, loc. cit., i Damastes, loc. cit. Zob. F. Jacoby, *FGrHist*. t. I a, Leiden 1957, s. 351–352 (komentarz do Hecat. Mil., 1 F 193–194). Później np. Callim. *Hymn*. 4, 281–282; Mela III 36; Plin. *Nat. hist.* IV 89; Paus. V 7, 7. O Górach Ripajskich zob. np. E. Kiessling, *Rhipaia orē*, [w:] *RE*, II A, t. I, 1914, szp. 846–916; J. Desautels, *Les monts Rhipées et les Hyperboréens dans le traité hippocratique Des airs, des eaux et des lieux*, REG 84, 1971, s. 289–296. Zob. wyżej, przyp. 97.

¹⁰⁹ Zob. wyżej, przyp. 75

¹¹⁰ Zupełnie nieprzekonujący wydaje się pogląd Köhnkena, op. cit., s. 159, 165–166, 169–170, wedle którego Hyperborejczycy w ogóle nie umierali i byli nieśmiertelni jak bogowie. Por. H. v. Geisau, *Hyperboreioi*, [w:] *Der Kleine Pauly*, oprac. K. Ziegler i in. (=KP), t. II, Druckenmüller, Stuttgart 1967, szp. 1274: „ohne Tod (wenn nicht selbstgewählt)”. Słusznie postąpili Ch. G. Brown, op. cit., s. 96–97, i A. S. Brown, *From the Golden Age to the Isles of the Blest*, Mnemosyne 51, 1998, s. 402, przyp. 46, odrzucając tę hipotezę, której nie popiera żadne testimonium antyczne. Strab. XV 1, 57, p. 711, pisze, że Megasthenes (*FGrHist* 715 F 27 b), Symonides z Keos (*PMG* 570) i Pindar byli zdania, że Hyperborejczycy żyli 1000 lat (χίλιετείς). Na ogół przypuszcza się, że Strabon myślał o *Ol. 3* i *Pyth. 10*, ale Ch. B. Brown, op. cit., s. 97, przyp. 9, nie wyklucza możliwości, że Pindar wspominał o długości życia Hyperborejczyków w jakimś niezachowanym utworze.

¹¹¹ Pind. *Pyth.* 10, 29–44.

¹¹² Zob. wyżej, przyp. 100.

¹¹³ Zob. A. Riese, *Die Idealisierung [sic] der Naturvölker des Nordens in der griechischen und römischen Literatur*, Frankfurt a. M. 1875, s. 3–46; K. Trüdinger, *Studien zur Geschichte der griechisch-römischen Ethnographie*, Diss., Basel 1918, s. 133–146; Lovejoy, Boas, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 75), s. 287–367; B. Gatz, *Weltalter, goldene Zeit und sinnverwandte Vorstellungen*, Olms, Hildesheim 1967 (Spudasmata 16), s. 189–200; J. Ferguson, *Utopias of the Classical World*, Thames & Hudson, Ithaca 1975, s. 16–22, 195–196; Romm, *The Edges...* (zob. wyżej, przyp. 93), s. 45–81.

¹¹⁴ Pind. *Pyth.* 10, 29–31.

¹¹⁵ Zob. Pherecyd. (*FGrHist* 3 F 11) ap. *Schol. Apoll. Rhod.* IV 1515. Por. Köhnken, op. cit., s. 175–176, 182–183. O podróży Perseusza do Hyperborejczyków wspomina później Simiasz z Rodos (ok. 300 r. przed Chr.) w poemacie *Apollon* (fr. 1, p. 109 Powell). O uskrzydłonych butach bohatera zob. N. Gialouris, PTEROENTA PEDILA, Bulletin de Correspondance Hellénique 77, 1953, s. 293–321. Najstarsze ich przedstawienie znajduje się na metopie świątyni Apollona w Thermos z ok. 625–600 r. (*LIMC*, t. VII, cz. 1, 1994, s. 340, nr 137). Pindar (*Ol. 3*, 13–16, 25–26, 31–32) ukazuje Heraklesa, któremu udało się dotrzeć do kraju Hyperborejczyków, leżącego u źródeł Istru czyli Dunaju (których położenie było w starożytności przedmiotem domysłów i dyskusji, zob. np. Sen. *Nat. quaest.* IV 1), poza podmuchami Boreasza, gdzie otrzymał drzewo oliwne, które później

który mówi, że Apollon przeniósł Krezusa, króla Lidii, ze stosu pogrzebowego do Hyperborejczyków, ponieważ był on bardzo pobożny i wysłał wiele darów do wyroczni w Delfach¹¹⁶. Kraj Hyperborejczyków pełniłby taką funkcję, jak Wyspy Błogosławionych (μακάρων νῆσοι)¹¹⁷.

- b) Tradycja o Hyperborejczyku Abarisie sięgająca przynajmniej VI w. przed Chr¹¹⁸. Pindar pisze, że Abaris żył w czasach Krezusa¹¹⁹, ale Harpokration (II w. po Chr.) podaje w swoim leksykonie, że inni umieszczali tego cudotwórcę w VII w¹²⁰. Tradycję o nim wzbogacił i spopularyzował Heraklides z Pontu¹²¹. Według Herodota Abaris wędrował po całej ziemi, nie przyjmując pożywienia, i trzymał w ręku wziętą ze świątyni Apollona strzałę, którą bóg zabił kiedyś cyklopów (według Heraklidesa Abaris leciał na strzale)¹²². Platon (427–347) wspomina

zasadził w Olimpii. Tradycja peloponeska – z której się wywodzą mity o Heraklesie – umieszczała zatem Hyperborejczyków daleko na zachodzie. Zob. Daebritz, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 83), szp. 268–269; Werhahn, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 39), szp. 981. Według innej wersji Herakles szukał jabłek Hesperyd w górach Atlasu w kraju Hyperborejczyków (Ps.-Apollod. *Bibl.* II 5, 11). Do kraju Hyperborejczyków podróżował również Babilończyk Klejnis w towarzystwie Apollona, ponieważ był θεοφιλής. Historię tę opowiedział Simiasz (fr. 2, p. 110–111 Powell) oraz Bojos w poemacie *Ornithogonia* (p. 24 Powell), a zachowała się ona w *Metamorfozach* (20) Antonina Liberalisa (II w. po Chr.). Klejnis zobaczył, że Hyperborejczycy składają bogu ofiary z osłów, dlatego po powrocie do ojczyzny próbował złożyć taką ofiarę, wbrew woli Apollona, za co został zamieniony wraz z całą rodziną w ptaki. Bolton, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 96), s. 69, przypuszcza, że opowieść ta powstała dopiero w IV w. lub w epoce aleksandryjskiej. Ofiarę z osłów składaną przez Hyperborejczyków wspomina Kallimach (fr. 186, 8–10 i fr. 492 Pfeiffer). Por. Clem. Alex. *Protr.* 2, 29, 4. Zob. A. B. Cook, *Zeus. A Study in Ancient Religion*, t. II, Oxford 1925, s. 463, przyp. 1.

¹¹⁶ Bacchyl. *Epin.* 3, 58–62. Zob. Ch. Segal, *Croesus on the Pyre: Herodotus and Bacchylides*, WS 84, 1971, s. 39–51; W. Burkert, *Das Ende des Kroisos: Vorstufen einer Herodoteischen Geschichtserzählung*, [w:] *Catalepton. Festschrift für Bernhard Wyss zum 80. Geburtstag*, oprac. Chr. Schaeublin, Seminar für Klassische Philologie, Basel 1985, s. 4–15; A. Lamedica, *L'eusebeia di Creso: Bacchilide 3*, Studi Classici e Orientali 37, 1987, 141–153; A.-F. Laurens, *Le Bûcher de Crésus*, [w:] *Actualité de l'Antiquité. Actes du colloque organisé à l'Université de Toulouse-Le Mirail par la revue Pallas, décembre 1985*, oprac. J.-M. Pailler, CNRS, Paris 1989, s. 71–83; E. Visser, *Herodots Kroisos-Logos: Rezeptionssteuerung und Geschichtsphilosophie*, Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft 24, 2000, s. 5–28, zwł. s. 20 nn. (przyjmuje pogląd Burkerta, że Krezus historyczny zginął na stosie); M. Winiarczyk, *La Mort et l'apothéose d'Héraclès*, WS 113, 2000, s. 26.

¹¹⁷ Tak Köhnken, op. cit., s. 170–172; Krummen, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 102), s. 258–260.

¹¹⁸ Zob. np. P. Corssen, *Der Abaris des Heraclides Ponticus. Ein Beitrag zu der Geschichte der Pythagoraslegende*, RhM 87, 1912, s. 20–47; E. Rohde, *Psyche. Seelencult und Unsterblichkeitsglaube der Griechen*, t. II, wyd. IX/X, Tübingen 1925, s. 90–92 z przyp. 1; P. Boyancé, *Sur l'Abaris d'Héraclide le Pontique*, REA 36, 1934, s. 321–352; Meuli, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 96), s. 159 (w przedruku s. 859–861); F. Wehrli, *Herakleides Pontikos*, wyd. II, Schwabe, Basel 1969 (Die Schule des Aristoteles 7), s. 84–86; Bolton, op. cit., s. 157–159, 164–165; H. B. Gottschalk, *Heraclides of Pontus*, Clarendon Press, Oxford 1980, s. 112–113, 121–126; G. Baudy, *Abaris, DNP* I, 1996, szp. 5–6; E. R. Dodds, *Grecy i irracjonalność*, przeł. J. Partyka, Homini, Bydgoszcz 2002, s. 118–119.

¹¹⁹ Pind., fr. 270 Maehler.

¹²⁰ Harpocr. s.v. Ἄβαρις.

¹²¹ Zob. wyżej, przyp. 106.

¹²² Hdt. IV 36.

w dialogu *Charmides* o zakłęciach (ἐπωδοί) Abarisa¹²³. Píše o nim także mówca ateński Likurg (ok. 390–324)¹²⁴.

- c) Tradycja delijska przekazuje, że *Hyperborejczycy* wysyłali dary ofiarne owinięte w słomę pszeniczną na wyspę Delos¹²⁵. Najpierw robili to osobiście posyłając dwie dziewice pod opieką pięciu mężczyzn (Περφερέες), ale po śmierci *Hyperoche* i *Laodike* wysyłali już same dary, wręczając je najpierw *Scytom*, którzy przekazywali je dalej¹²⁶. Dziewice zostały pochowane w temenosie *Artemidy* na Delos, a na ich grobie (σημα) składały w ofierze włosy dziewczęta przed ślubem oraz młodzieńcy. Należy dodać, że jeszcze wcześniej przybyły tam dwie inne dziewice z kraju *Hyperborejczyków*, *Opis* i *Arge*, aby złożyć ofiary *Ejlejtji*. One również zmarły na Delos, a ich grób (θήκη), położony za świątynią *Artemidy*, posypywano popiołem ze spalonych w ofierze udźców. Kult dziewic *hyperborejskich* potwierdzają nie tylko źródła literackie, ale także epigraficzne z IV w. przed Chr. Archeologowie stwierdzili, że grobowce te pochodzą z epoki wczesnomińskiej¹²⁷.
- d) Tradycja delficka, którą znał już *Alkajos*, mówi, że *Zeus* posłał *Apollona* do Delf, ale poleciał on najpierw na wozie ciągniętym przez łabędzie do *Hyperborejczyków* i przebywał tam przez rok nadając prawa. Dopiero peany śpiewane przez mieszkańców Delf skłoniły go do powrotu do Grecji¹²⁸. Tradycja ta zapewne była zróżnicowana, ponieważ *Hymn homerycki do Apollona Pytyjskiego* przedstawia inaczej założenie wyroczni *Apollona* (m.in. bóg przybywa z Olimpu pieszo i nie ma mowy o nieposłuszeństwie wobec *Zeusa*)¹²⁹. Dlatego uważam za niesłuszny pogląd *Denysa Page'a* (1908–1978), wedle którego utwór *Alkajosa* nie ma nic

¹²³ Plat. *Charm.* 158 b.

¹²⁴ Zob. wyżej, przyp. 107.

¹²⁵ Hdt. IV 33–35. Badacze różnie interpretują słowa *Herodota* (ibid. 36), który pisze, że jeśli istnieją *Hyperborejczycy* (ὑπερβόρειοι ἄνθρωποι), to muszą istnieć również ὑπερνότιοι, żyjący poza *Notosem*, czyli wiatrem południowym. Romm, *Herodotus...* (zob. wyżej, przyp. 93) stara się wykazać, że słowa te nie mają charakteru ironicznego.

¹²⁶ Różne trasy przekazywania darów ofiarnych podają: Hdt. IV 33, 1–2; Callim. *Hymn.* 4, 283–290; Paus. I 31, 2. Zob. G. B. Bianucci, *La via iperborea*, *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica* 101, 1973, s. 207–220; Bridgman, op. cit., s. 54, 74, 88 (mapki ukazujące trzy różne trasy).

¹²⁷Zob. np. J. Tréheux, *La Réalité historique des offrandes hyperboréennes*, [w:] *Studies Presented to D. M. Robinson on his Seventieth Birthday*, oprac. G. E. Mylonas i D. Raymond, t. II, Washington University, Saint Louis, Missouri 1953, s. 758–774; H. Gallet de Santerre, *Délos primitive et archaïque*, de Boccard, Paris 1958 (Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome [= BEFAR] 192), s. 93–96 (opis θήκη i σημα), s. 165–173 („Les vierges hyperboréennes”); W. Sale, *The Hyperborean Maidens on Delos*, *Harvard Theological Review*, 54, 1961, s. 75–89; Ph. Bruneau, *Recherches sur les cultes de Délos à l'époque hellénistique et à l'époque impériale*, de Boccard, Paris 1970 (BEFAR 217), s. 38–48 („Vierges et offrandes hyperboréennes”).

¹²⁸Zob. wyżej, przyp. 97. Por. Cic. *Nat. deor.* III 57: [*Apollinem*] *ex Hyperboreis Delphos ferunt advenisse*. Łabędzie ciągnące wóz *Apollona* na *Helikon*: Sappho, fr. 208 Lobel-Page; Pind. *Paeon.* 3 = fr. 52c Maehler. Przedstawienie *Apollona* jadącego na łabędziu w: *LIMC*, t. II, cz. 1 (1984), s. 227, nr 342–344. *Apollon* w towarzystwie łabędzia: ibid., nr 741, 802 = 939, 917, 918, 936, 938. Łabędź jako ptak *Apollona*: Pl. *Phaed.* 85 ab; por. też wyżej, przyp. 76.

¹²⁹*Hymn. Hom.* 3 (*In Apoll. Pyth.*), 213–299.

wspólnego z tradycją delficką i nie wywarł żadnego wpływu na Hekatajosa¹³⁰. Do naszych czasów dotarła jedynie parafraza tego hymnu w mowie Himeriosa (IV w. po Chr.). Nieuzasadniony jest, moim zdaniem, wniosek, że skoro sofista nie przekazał informacji o temenosie, świątyni Apollona i jego kulcie, to nie było o tym mowy w utworze Alkajosa.

Natomiast wydaje się, że dopiero u schyłku epoki hellenistycznej powstała opowieść o Olenie, który przybył z kraju Hyperborejczyków do Delf i założył tam wyrocznie Apollona. On pierwszy miał tam prorokować i układać wyrocznie w formie heksametrów¹³¹.

Jedynym nieznanym dotąd elementem w dziele Hekatajosa jest informacja, że Hyperborejczycy żyją na wyspie Heliksoja, położonej naprzeciw *Keltikē*. Panuje tam łagodny klimat, a bardzo żyzna ziemia wydaje plony dwa razy w roku¹³². Chyba jako pierwszy pisał o oddawaniu czci Apollonowi przez łabędzie¹³³. Otto Crusius (1857–1918) przypuszczał, że wiadomości, które przekazali Pomponiusz Mela (I w. po Chr.)¹³⁴ oraz Pliniusz Starszy (23/24–79)¹³⁵, pochodzą z utworu *Peri Hyperboreōn*¹³⁶, ale Jacoby nie włączył tych tekstów do swego wydania w *FGrHist*, ponieważ nie występuje w nich imię Hekatajosa. Autorzy ci piszą, że Hyperborejczycy żyją w gajach i lasach, są długowieczni, ale w końcu popełniają dobrowolnie samobójstwo, skacząc ze skały w morze. Noc i dzień trwały tam po sześć miesięcy. Być może Crusius miał rację, ale jego poglądu nie można przekonująco udowodnić.

B. ŹRÓDŁA WĄTPLIWE

Niektórzy badacze byli zdania, że Hekatajos nawiązywał do utworu *Peri Ōkeanu* Pyteasa, który opisywał swoją podróż z Massalii do krajów leżących daleko na północy¹³⁷. Miał on dotrzeć do wyspy Thule, znajdującej się sześć dni drogi od

¹³⁰ D. Page, *Sappho and Alcaeus. An Introduction to the Study of Ancient Lesbian Poetry*, Clarendon Press, Oxford 1959, s. 250 z przyp. 3, s. 252, przyp. 1. Podobnie Bridgman, op. cit., s. 212, przyp. 25.

¹³¹ Paus. X 5, 7–9. Tak K. Ziegler, *Olen*, [w:] *KP*, t. IV (1972), szp. 275. O świątyniach w Delfach zob. Ch. Sourvinou-Inwood, *The Myth of the First Temples at Delphi*, CQ 73, 1979, s. 231–251. Druga świątynia, zbudowana z wosku i ptasich piór, została przeniesiona przez Apollona do Hyperborejczyków (Paus. X 5, 9). O świątyni z piór zob. Arist. *De philos.*, fr. 3 Ross = fr. 28 Gigon; Heraclid., fr. 51a i 51c Wehrli; Strab. IX 3, 9 p. 421; Plut. *De Pyth. orac.* 17, *Mor.* 402 d; Philostr. *Vit. Apoll.* 6, 10, 240; 6, 11, 247.

¹³² Zob. wyżej, rozdz. III.

¹³³ Zob. wyżej, przyp. 47.

¹³⁴ Mela III 36–37

¹³⁵ Plin. *Nat. hist.* IV 89–91. Od Pliniusza są zależni Solin. 16 i Mart. Cap. VI 664.

¹³⁶ Crusius, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 66), szp. 2827.

¹³⁷ Christ, Schmid, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 23), s. 223; F. Voigt, *Helixioia*, [w:] *RE*, t. VI (1935), szp. 104; R. Knapowski, *Zagadnienia chronologii i zasięgu podróży odkrywczycy Piteasa z Marsylii*, PWN, Poznań 1958, s. 7; S. Bianchetti, *Pitea di Massalia, L'Oceano. Introduzione, testo, traduzione e commento*, Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali, Pisa – Roma 1998, s. 74, 134–135; Bertelli, *Verso l'India...* (zob. wyżej, przyp. 52), s. 109–110 z przyp. 30; Magnani, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 39), s. 74, 134–135; M. Zorat w: G. Cordiano, M. Zorat, *Diodoro Siculo, Biblioteca storica*, t. I, BUR, Milano 2004, s. 553, przyp. 2.

Brytanii, a po jednodniowej podróży dopłynął – zgodnie z przekazem Pliniusza – do *mare concretum*, które *a nonnullis Cronium appellatur*¹³⁸. Strabon nazwał to morze πεπηγηυια θάλαττα¹³⁹. Pyteasz pisał również, jak twierdzi Pliniusz, o wyspie *Basilia*¹⁴⁰ lub *Abalus*¹⁴¹, którą Ksenofont z Lampsakos (II–I w. przed Chr.) nazwał *Balcia*¹⁴². Wydaje się, że podróż miała miejsce w latach trzydziestych lub dwudziestych IV w.¹⁴³, a utwór Pyteasza ukazał się przed 308–300, ponieważ wtedy perypatetyk Dikajarchos z Messeny opublikował dzieło *Gēs periodos*, w którym krytykował Pyteasza, uznając jego podróż za fikcyjną¹⁴⁴. *Terminus post quem* dla utworu Pyteasza jest publikacja również zatytułowanej *Gēs periodos* pracy Eudokosa z Knidos, która ukazała się prawdopodobnie w latach czterdziestych IV w.¹⁴⁵ Wydaje mi się jednak, że nie można wykazać zależności Hekatajosa od Pyteasza, ponieważ z obu utworów zachowało się zbyt mało fragmentów¹⁴⁶. Za zupełnie

¹³⁸ Plin. *Nat. hist.* IV 104 (= Pytheas, fr. 11 b Mette).

¹³⁹ Strab. I 4, 2, p. 63 (= Pytheas, fr. 6 a).

¹⁴⁰ Plin. *Nat. hist.* IV 95 (= Pytheas, fr. 11 b; zob. niżej, przyp. 142).

¹⁴¹ Plin. *Nat. hist.* XXXVII 35 (= Pytheas, fr. 11 a).

¹⁴² Plin. *Nat. hist.* IV 95 (= Pytheas, fr. 11 b); *Xenophon Lampsacenus a litore Scytharum tridui navigatione insulam esse immensae magnitudinis Balciam tradit, eandem Pytheas Basiliam nominat*. Müllenhoff, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 66), s. 478, zaproponował koniekturę: *Pytheas <Abalum, Timaeus> Basiliam*, ponieważ w Plin. *Nat. hist.* XXXVII 35–36 Timajos nazywa wyspę *Basilia* (*FGrHist* 566 F 75 b), a Pyteasz określa ją jako *Abalus*. Koniekturę tę odrzucił J. Geffcken, *Timaios' Geographie des Westens*, Berlin 1892 (*Philologische Untersuchungen* 13), s. 68–69, sądząc, że Pyteasz podał dwie nazwy wyspy: grecką i barbarzyńską (*Basileia* i *Abalus*). Podobnie Magnani, op. cit., s. 219. Natomiast W. Aly, *Strabonis Geographica*, t. IV, Habelt, Bonn 1957, s. 305–308, sądził, że Pyteasz użył przymiotnika *basileia*, co oznaczało, że wyspa była rządzona przez króla. Przyjęli ten pogląd Hawkes, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 39), s. 9; Ditten, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 4), s. 566, 581; Chr. H. Roseman, *Pytheas of Massalia, On the Ocean. Text, Translation and Commentary*, Ares Publishers, Chicago 1994, s. 2, 102. *Forschungsbericht* w: Magnani, op. cit., s. 215–222. Diodor (V 32, 4) wspomina o rodzącej bursztyn wyspie *Basileia*, położonej naprzeciw Scytii. U Solinusa (19, 6) zamiast formy *Balcia* jest *Abalus*. O *Abalus* zob. F. Gisinger, *Pytheas*, [w:] *RE*, t. XXIV (1963), s. 349–351; R. Wenskus, *Abalus*, [w:] *RGA*, t. I (1973), s. 5.

¹⁴³ Przed r. 332: Gisinger, op. cit., s. 314; ok. 325: Hawkes, op. cit., s. 36–38; I. Stark, *Pytheas*, [w:] *Griechische und lateinische Quellen...* (zob. wyżej, przyp. 4), s. 432; Bridgman, op. cit., s. 133; „la pubblicazione [...] o almeno la sua diffusione in Grecia, fu successiva o tuttalpiù contemporanea agli ultimi anni di vita di Aristotele”: Magnani, op. cit., s. 31; lata 322–313: F. Lasserre, *Pytheas*, [w:] *KP*, t. IV (1972), s. 1272. Inaczej P. Fabre, *Etudes sur Pythéas le Massaliote et l'époque de ses travaux*, *Les Etudes Classiques* 43, 1975, s. 43–44, 147–165 (lata 380–360). Według Roseman, op. cit., s. 155, podróż miała miejsce ok. r. 350 lub nieco wcześniej, natomiast dzieło stało się znane ok. r. 320. Knapowski, op. cit., s. 15 i 19, sądził, że Pyteasz odbył dwie podróże: w 324 i 323 r. Por. H.-G. Nesselrath, *Pytheas*, *RGA*, t. XXIII (2003), s. 617: „Wahrscheinlich zw. 350 und 320 v.Chr. unternahm P. die große Fahrt (oder Fahrten?)”. *Forschungsbericht* w: Bianchetti, op. cit., s. 27–39; Magnani, op. cit., s. 17–31.

¹⁴⁴ Dicaearch., fr. 111 Wehrli. Tak F. Wehrli, G. Wöhrle, L. Zhmud, *Der Peripatos bis zum Beginn der römischen Kaiserzeit*, [w:] *Die Philosophie der Antike*, t. III: *Ältere Akademie. Aristoteles. Peripatos*, oprac. H. Flashar, wyd. II, Schwabe, Basel 2004, s. 568. Lasserre, loc. cit., i H. A. Gärtner, *Pytheas*, [w:] *DNP*, t. X (2001), s. 660, przyjmowali lata 309–308.

¹⁴⁵ Po 347: Lasserre, loc. cit.; przed 342: Gärtner, loc. cit. Problemy związane z chronologią Eudokosa omawia J.-P. Schneider, *Eudoxe de Cnide*, *DPhA*, t. III (2000), s. 294–295.

¹⁴⁶ Müllenhoff, op. cit., s. 424; Tomaschek, *Amalcius Oceanus* (zob. wyżej, przyp. 66), s. 1716–1717; H. Berger, *Geschichte der wissenschaftlichen Erdkunde der Griechen*, wyd. II, Leipzig

bezpodstawny uważam pogląd, że Hekatajos parodiował opis Brytanii zawarty w pracy Pyteasa¹⁴⁷.

John Dillery starał się wykazać, że w opisie Heliksoi są wyraźne elementy egipskie¹⁴⁸. Punktem wyjścia jego rozważań jest stwierdzenie, że o „utopian quality”¹⁴⁹ Hyperborejczyków świadczą właściwości ich kraju, a nie cechy ich mieszkańców (brak chorób, starości i wojen). Heliksoia jest przedstawiona podobnie jak delta Nilu, która jest wyjątkowo urodzajna i tak duża jak Sycylia¹⁵⁰. W starożytności przeciwstawiano kraj Hyperborejczyków, położony daleko na północy, Egipcjowi, leżącemu na południu¹⁵¹, a Perseusz odwiedził Hyperborejczyków oraz Egipt, w którym znajdowało się jego sanktuarium w Chemmis, gdzie miały miejsce igrzyska ku czci herosa. Dillery wyciąga stąd wniosek, że związek między Egiptem a krajem Hyperborejczyków jest rzeczą naturalną. Różnice między Hekatajosem a wcześniejszymi relacjami mają polegać „not so much in differences of substance, but of scale and detail”¹⁵². Hyperborejczycy byli znani już wcześniej jako lud pobożny (ἱερὰ γυνεῖς¹⁵³), ale według Hekatajosa są oni jakby kapłanami Apollona, ponieważ cały dzień sławią boga w hymnach i oddają mu cześć. Dlatego mają oni przypominać Egipcjan, którzy uchodzili za pobożnych¹⁵⁴, a Diodor pisał, że trzecia część Egiptu należy do kapłanów¹⁵⁵. Także opis miasta poświęconego Apollonowi miał powstać pod wpływem egipskim. Udział łabędzia w kulcie Apollona ma przypominać świętość zwierząt w religii egipskiej, a łabędź Apollona ma związek ze świętą gęsią egipską. Poza tym łabędzie przybývają z Gór Ripajskich w ściśle określonym czasie, a Diodor pisze o prawach, które ściśle regulowały życie faraona¹⁵⁶. Ponadto Grecy od czasów Herodota sądzili, że życie Egipcjan jest ściśle uregulowane.

Wydaje mi się jednak, że sposób rozumowania Dillery’ego budzi poważne zastrzeżenia, czasem nawet natury metodologicznej, a rzekome wpływy egipskie można wytłumaczyć nawiązaniem do tradycji greckiej.

a) Z utworu Hekatajosa zachowały się jedynie nieliczne testimonia¹⁵⁷, dlatego posługiwanie się *argumentum ex silentio* nie wydaje się właściwe. Na przykład

1903, s. 349; Jac.², s. 53; Gisinger, op. cit., szp. 358; P. Cappelletto, *I frammenti di Mnasea. Introduzione, testo e commento*, LED, Milano 2003 (II Filarete 209), s. 198.

¹⁴⁷ Por. Plin. *Nat. hist.* IV 102 (= Pytheas, fr. 11 b). Tak Hawkes, op. cit., s. 38: „a parody of Pytheas’ Britain”, oraz Bridgman, op. cit., s. 133 i 135.

¹⁴⁸ J. Dillery, *Hecataeus of Abdera: Hyperboreans, Egypt, and the Interpretatio Graeca*, *Historia* 47, 1998, s. 260–269. Jego hipotezę przyjęli Sonnabend, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 93), s. 309, i Eck, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 42), s. XXXVII.

¹⁴⁹ Dillery, op. cit., s. 269.

¹⁵⁰ Diod. I 34, 1–4.

¹⁵¹ *Hymn. Hom.* 7 (*In Bacch.*) 28–29 (kapitan okrętu chce zawieźć Dionizosa na Cypr lub do Egiptu albo do Hyperborejczyków); Pind. *Isthm.* 6, 23 (sława Eginetów dotrze do źródeł Nilu i do kraju Hyperborejczyków); por. Hdt. IV 36 (ὑπερβόρειοι – ὑπερνότιοι; zob. wyżej, przyp. 125).

¹⁵² Dillery, op. cit., s. 265.

¹⁵³ Pind. *Pyth.* 10, 42.

¹⁵⁴ Hdt. II 37, 1.

¹⁵⁵ Diod. I 21, 7.

¹⁵⁶ *Ibid.*, I 70, 10.

¹⁵⁷ Zob. wyżej, rozdz. II.

brak wzmianki o chorobach, starości i wojnach wcale nie dowodzi, że nie było o nich mowy w utworze *Peri Hyperboreōn*. Natomiast łagodny klimat i niezwykła żyzność gleby są stałym elementem opisu złotego wieku, Wypś Błogosławionych i krajów idealnych. Poza tym sam Dillery przyznaje, że porównywanie różnych obszarów świata antycznego do Sycylii może być spowodowane lokalnym patriotyzmem Diodora, pochodzącego z sycylijskiego Agyrion¹⁵⁸.

- b) Wprawdzie starożytni przeciwstawiali Hyperborejczyków ludom żyjącym na południu (Egipt, Etiopia), ale wcale nie wynika z tego, że opis kraju Hyperborejczyków musiał mieć cechy egipskie.
- c) W literaturze greckiej wiele ludów (na przykład Etiopowie, Feakowie, Hyperborejczycy) było uważanych za wyjątkowo pobożne¹⁵⁹. Wprawdzie w Grecji nie było warstwy kapłańskiej¹⁶⁰, ale Dillery pomija milczeniem to, że w znanych sanktuariach mieszkała grupa kapłanów i sług świątynnych. Posiadały one wielką własność ziemską (na przykład Delfy, sanktuaria w Azji Mniejszej), a ludność mieszkająca i pracująca na tych terenach była uważana za sługi boga. Czasem kapłaństwo było dziedziczone w określonym rodzie (na przykład Branchidzi w Didymach, Eumolpidzi i Kerykowie w Eleusis, Eteobotadzi w Atenach). Nie trzeba więc szukać podobieństw w Egipcie.
- d) Łabędzie są ściśle związane z Apollonem przynajmniej od VII w. przed Chr.¹⁶¹ Już Alkajos pisał o wozie Apollona ciągniętym przez łabędzie oraz o śpiewie słowików i jaskółek ku czci Apollona¹⁶². Dlatego śpiew łabędzi w kulcie Apollona nie był czymś nadzwyczajnym. Doszukiwanie się tutaj wpływu kultu zwierząt w religii egipskiej jest, moim zdaniem, zupełnie bezpodstawne.
- e) Dillery wychodzi z założenia, że księga pierwsza *Biblioteki historycznej* Diodora opiera się na książce Hekatajosa o Egipcie. Wydaje mi się jednak, że badacz amerykański podszedł bardzo powierzchownie do problemu źródeł Diodora. Najpierw należało zbadać gruntownie to zagadnienie, wykazując zależność od Hekatajosa¹⁶³, a dopiero później przystąpić do porównywania obu utworów.
- f) W artykule jest często mowa o utopii Hekatajosa, ale Dillery nigdy nie zdefiniował tego pojęcia. Brak refleksji metodologicznej jest widoczny m.in. w stwierdzeniu, że Hekatajos chciał „to obscure the fact that his utopia was in fact imaginary”¹⁶⁴. Autor utopii politycznej, czyli utopii *sensu stricto*, otwarcie przedstawia czyteln-

¹⁵⁸ Dillery, op. cit., s. 263, przyp. 34.

¹⁵⁹ Zob. wyżej, przyp. 75.

¹⁶⁰ O kapłanach greckich zob. np. P. Stengel, *Die griechischen Kultusaltertümer*, wyd. III, München 1920 (*Handbuch der Altertumswissenschaft*, t. V, cz. 3), s. 31–48; R. S. J. Garland, *Religious Authority in Archaic and Classical Athens*, *Annual of the British School at Athens* 79, 1984, s. 75–123; id., *Priests and Power in Classical Athens*, [w:] *Pagan Priests: Religion and Power in the Ancient World*, oprac. M. Beard i J. North, Cornell University Press, Ithaca, New York 1990, s. 75–91; Ch. Sourvinou-Inwood, *Further Aspects of Polis Religion* [artykuł z r. 1988, w:] *Oxford Readings in Greek Religion*, oprac. R. Buxton, Oxford University Press, Oxford 2000, s. 38–42.

¹⁶¹ Zob. wyżej, przyp. 76 i 128.

¹⁶² Alc., loc. cit., zob. wyżej, przyp. 97.

¹⁶³ Zob. wyżej, przyp. 35.

¹⁶⁴ Dillery, op. cit., s. 262.

nikowi projekt nowego, lepszego społeczeństwa. Natomiast w utopii *sensu lato* (czyli mitycznej lub deskryptywnej) występują motywy utopijne, które czytelnik w IV w. przed Chr. bez trudu rozpoznawał, ponieważ były one już w eposach Homera i wielu późniejszych dziełach.

Warto przypomnieć dziewiąte przykazanie filologiczne Karla Lehrsa (1802–1878), sformułowane w liście do Christiana Augusta Lobecka w 1873 r.: „Du sollst nicht glauben, dass zehn schlechte Gründe gleich sind einem guten”¹⁶⁵. Wydaje mi się, że Dillery postąpił wbrew tej mądrej zasadzie, nie przytaczając żadnego poważnego argumentu na poparcie swego stanowiska. Dlatego sądzę, że jego hipotezę należy zdecydowanie odrzucić.

V. PRÓBY INTERPRETACJI UTWORU

Wielu badaczy sądziło, że Hekatajosowi przyświecał jakiś cel, gdy pisał swoją powieść o Hyperborejczykach¹⁶⁶, ale tylko niektórzy przyznawali, że nie jest on dla nas całkiem jasny, ponieważ zachowały się jedynie nieliczne fragmenty tej książki¹⁶⁷.

- a) Już Carl Müller przypuszczał, że Hekatajos chciał ukazać ludziom swojej epoki przykład życia pobożnego i cnotliwego¹⁶⁸. Do tego poglądu nawiązał później Erwin Rohde (1845–1898), wedle którego Hekatajos przedstawił pobożnych czcicieli bogów i błogosławione skutki, jakie przynosi taka postawa całemu społeczeństwu¹⁶⁹. Inni mówili ogólnikowo, że książka Hekatajosa stanowi wzorzec postępowania moralnego dla współczesnych mu ludzi¹⁷⁰.
- b) Jacoby uważał utwór Hekatajosa za utopię etnograficzną i filozoficzną w formie powieści podróźniczej¹⁷¹. Pogląd ten stał się bardzo popularny i powtarza go do dzisiaj wielu badaczy, uważając Hekatajosa za twórcę utopii¹⁷². Niestety na

¹⁶⁵ K. Lehrs, *Kleine Schriften*, Königsberg 1902, s. 476.

¹⁶⁶ Susemihl, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 2), s. 314: „eine Art vom historischen Tendenzroman”; Wachsmuth, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 89), s. 330: „ein erbaulicher Tendenzroman”; Christ, Schmid, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 23), s. 223: „ein philosophisch-utopistischer Geschichtsroman mit erbaulicher Tendenz”; Zeller, Nestle, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 2), s. 1193.

¹⁶⁷ Rohde, *Der griechische Roman...* (zob. wyżej, przyp. 1), s. 226; Jac.², s. 52.

¹⁶⁸ C. Müller, *FHG*, t. II, Parisii 1848, s. 384–385: *Immo altius quiddam narrationibus istis subest, quippe quas tamquam sanctae vitae atque virtutis exempla sui aevi hominibus proposuerint*.

¹⁶⁹ Rohde, *Der griechische Roman...*, s. 229. Podobnie Jac.¹, szp. 2757; Werhahn, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 39), szp. 982.

¹⁷⁰ Susemihl, loc. cit.: „ein Sittenspiegel für seine Zeitgenossen”; Döring, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 2), s. 299; Zeller, Nestle, loc. cit.

¹⁷¹ Jac.¹, szp. 2755; Jac.², s. 52. Jednak Jac.¹, szp. 2757, przyznaje, że pogląd Rohdego może być słuszny („Vielleicht trifft das zu”).

¹⁷² Daebritz, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 83), szp. 271; Christ, Schmid, op. cit., s. 223; Voigt, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 137), s. 104; W. Spoerri, *Hekataios*, [w:] *KP*, t. II (1967), szp. 981; Ch. W. Fornara, *The Nature of History in Ancient Greece and Rome*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London 1983, s. 177; Dillery, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 148), s. 255, 261; W. Spoerri, *Hekataios von Abdera* (zob. wyżej, przyp. 1), szp. 279; Werhahn, op. cit.,

ogół nie wyjaśniają oni, jak rozumieją pojęcie „utopia”¹⁷³. Wydaje mi się, że uznawano utwór Hekatajosa za utopię, ponieważ występowały w nim motywy utopijne.

- c) Odosobnione stanowisko zajął Robert von Pöhlmann (1852–1914), który traktował dzieło Hekatajosa jako „sozialer Roman”, czyli utopię *sensu stricto*, i utrzymywał, że mieszkańcy Heliksoi musieli pracować, skoro ziemia wydawała plony dwa razy w roku¹⁷⁴. Później marksista Reimar Müller dopatrywał się w utworze ideału organicznie rozwijającego się społeczeństwa, które powinno być wolne od sprzeczności społecznych i dążenia do bogactwa i luksusu¹⁷⁵. Nie uzasadnił jednak swego poglądu.
- d) Marta Zorat jest zdania, że dzieło Hekatajosa jest przykładem poklasycznej literatury utopijnej, której celem nie jest już refleksja nad określeniem doskonałego modelu polis, ale opis wymagowanych społeczeństw szczęśliwych, którego nie inspiruje już ideał polis znajdującej się w kryzysie. Sądzi ona, że Abderyta nawiązuje do dawnych mitów i przetwarza wiadomości uzyskane w wyniku odkryć geograficznych¹⁷⁶. Natomiast Timothy P. Bridgman uważa, że Hekatajos starał się przedstawić w formie mitu odkrycie Brytanii, aby dać jej przeszłość mityczną opartą na kulcie Apollona i micie o Hyperborejczykach¹⁷⁷. Te dwie interpretacje łączy przekonanie, że Hekatajos przetwarzał informacje uzyskane w wyniku podróży Pyteasa. Zakładają one również, że Heliksoja to Brytania, a jej mieszkańcy są Celtami. Nie można jednak przekonująco udowodnić hipotezy, że Hekatajos znał książkę Pyteasa i do niej nawiązywał¹⁷⁸. Poza tym nie ma podstaw do identyfikacji wyspy Hyperborejczyków z Brytanią.

Wydaje mi się, że kluczem do interpretacji utworu Hekatajosa jest opinia Apollodora z Aten. Był on zdania, że utwór Hekatajosa jest podobny do dzieł Teopompa i Euhemera¹⁷⁹. Chodzi tu oczywiście o podobieństwo formalne. Były to powieści utopijne, które opisywały albo nieznanne dotąd wyspy (Heliksoję i Panchaję) albo nieznaną kontynent (*Meropis gē*). Hekatajos chciał zapewne napisać powieść podróżniczą, która wzbudzi zainteresowanie czytelników. Zawierała ona motywy utopijne, ale nie wydaje mi się trafne stwierdzenie, że była to utopia filozoficzna. W każdym

szp. 981; Eck, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 42), s. XXXVII; Zorat, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 137), s. 553, przyp. 2.

¹⁷³ Zob. wyżej, rozdz. IV f.

¹⁷⁴ R. von Pöhlmann, *Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt*, wyd. III, t. II, München 1925, s. 291, 293. O różnych definicjach utopii zob. Winiarczyk, *Utopia antyczna...* (zob. wyżej, przyp. 63), s. 235–242.

¹⁷⁵ R. Müller, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 62), s. 40. Por. H. Kuch, *Gattungstheoretische Überlegungen zum antiken Roman*, *Philologus* 129, 1985, s. 14: „Als Antwort auf die Gegebenheiten ihrer Zeit entwarfen Hekataios von Abdera und Euhemeros [...] sowie Jambulos [...] sozialutopische Ideen von einer gerechteren Gesellschaft. So entstanden in der Auseinandersetzung mit dem Bestehenden gesellschaftliche Alternativen, die mit den Möglichkeiten des Romans dargelegt wurden”.

¹⁷⁶ Zorat, loc. cit.

¹⁷⁷ Bridgman, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 83), s. 139–140.

¹⁷⁸ Zob. wyżej, s. 44–46.

¹⁷⁹ Zob. wyżej, przyp. 50.

razie nic nie wskazuje na to, że Hekatajos zamierzał propagować jakiś ideał filozoficzny. Wprawdzie ktoś mógłby powiedzieć, że w niezachowanych częściach dzieła była mowa o idealnym społeczeństwie, ale jest to mało prawdopodobne. Gdyby w opisie społeczeństwa Hyperborejczyków występowały oryginalne poglądy (na przykład brak własności prywatnej, wspólnota kobiet i dzieci, brak niewolnictwa, podział społeczeństwa na różne grupy społeczne), zapewne wspomnieliby o tym późniejsi pisarze. Wobec tego nie można wykluczyć możliwości, że Hekatajos po prostu chciał zabawić czytelnika opowiadając zajmującą i zaskakującą fabułę.

VI. ZNAJOMOŚĆ DZIEŁA HEKATAJOSA

Na początku epoki hellenistycznej niejaki Amometos¹⁸⁰ napisał powieść geograficzną o ludzich Attakorów, żyjącym na północ od Himalajów¹⁸¹. Pliniusz twierdzi, że niektórzy uczeni starożytni z uwagi na podobieństwo Attakorów i ich kraju do Hyperborejczyków umieszczali tych ostatnich właśnie w tej części Azji¹⁸². Ma on na myśli zapewne Megastenesa, który wspominał o Hyperborejczykach w opisie okolic Himalajów¹⁸³. Albrecht Dihle przypuszcza, że Amometos pisząc swój utwór chciał rywalizować z książką Hekatajosa¹⁸⁴. Grecy nazywali ten lud *Ottorokorrai*¹⁸⁵, a tradycja indyjska mówi o ludzich Uttarakuru (*uttara* znaczy po sanskrycku „wyższy” lub „leżący bardziej na północ”), mieszkającym na północ od góry Meru. W kraju tym jest umiarkowany klimat. Mieszkańcy są pobożni, żyją pełni radości, ponieważ nie chorują i nie starzeją się oraz nie muszą pracować. Kraj ich obfituje w cenne kamienie i metale. Żyją od 11 000 do 14 500 lat (zależnie od różnych tradycji)¹⁸⁶.

¹⁸⁰ O Amometosie zob. Rohde, *Der griechische Roman...*, s. 233–234; E. Schwartz, *Amometos*, [w:] *RE*, t. I, cz. 2 (1894), szp. 1873; Bolton, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 96), s. 98–100; Gatz, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 113), s. 196. Bolton, op. cit., s. 195, przyp. 30, przypuszczał, że Amometos to nie rzeczywiste imię, ale pseudonim. Wprawdzie imię to występuje rzadko, ale jest ono dobrze poświadczone w Kyrenie; zob. Fraser, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 1), t. II, s. 750, przyp. 5. Dłatego sądzę, że bardziej prawdopodobny jest pogląd Fräsera, op. cit., t. I, s. 521, wedle którego Amometos pochodził z Kyreny jak Kallimachos, który go zresztą cytuje (fr. 407 Pfeiffer).

¹⁸¹ Amometus *Peri Attakorön*, *FGrHist* 645 F 2 ap. Plin. *Nat. hist.* VI 55. Por. Solin. 51, 1; Mart. Cap. VI 693.

¹⁸² Plin. *Nat. hist.* IV 90.

¹⁸³ *FGrHist* 715 F 27 b ap. Strab. XV 1, 57, p. 711.

¹⁸⁴ A. Dihle, *Indische Philosophen bei Clemens Alexandrinus*, [w:] *Mullus. Festschrift Theodor Klauser*, oprac. A. Stuiber, A. Herrmann, Aschendorff, Münster 1964 (Jahrbuch für Antike und Christentum, Ergänzungsband I), s. 68, przyp. 38, przedruk w: id., *Antike und Orient. Gesammelte Aufsätze*, Winter, Heidelberg 1984 (Supplemente zu den Sitzungsberichten der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, rocznik 1983, nr 2), s. 86 przyp. 38; id., *Serer und Chinesen* [Originalbeitrag 1983], [w:] id., *Antike und Orient...*, s. 205.

¹⁸⁵ A. Herrmann, *Ottorokorrai*, *RE*, t. XVIII, cz. 2 (1942), szp. 1888–1889. Zob. Ptol. *Geogr.* VI 15, 5; por. VI 16, 8; VI 16, 2,3; por. też Oros. I 1, 45 (rzeka i miasto *Ottorogorra*).

¹⁸⁶ *Aitarejabrahmana* 8, 14, 3; *Mahabharata* VI 7, 2–14; *Ramajana* IV 43. Zob. Rohde, *Der griechische Roman...*, s. 233–234; Gatz, op. cit., s. 196.

Euhemer z Messeny (ok. 300 r. przed Chr.) pisząc *Hiera anagraphē* (*Świętą historię*) znał zapewne utwór Hekatajosa. Wydaje się jednak, że zależność ograniczała się tylko do naśladowania formy powieści podróżniczej¹⁸⁷. Do *Peri Hyperboreōn* nawiązywał chyba Kallimach z Kyreny w *Hymnie do Delos*¹⁸⁸, pisany po przejściu kontroli nad wyspą przez Ptolemeusza II Filadelfa, a wykonany prawdopodobnie w 271/270 r.¹⁸⁹ Przytaczane paralele są jednak dyskusyjne. Zwracano uwagę na to, że a) Kallimach wbrew tradycji pisze nie o dwóch, lecz o trzech dziewicach hyperborejskich, córkach Boreasza (Upis, Lokso i Hekaerge)¹⁹⁰, co przypomina trzech synów Boreasza we fragmencie Hekatajosa zachowanym u Eliana¹⁹¹, b) według Kallimacha po narodzinach Apollona siedmiokrotnie okrążyły wyspę łabędzie¹⁹², o których lotach wokół świątyni Apollona pisze Elian¹⁹³, c) Kallimach pisze o rolniczej naturze darów wysyłanych przez Hyperborejczyków na Delos, natomiast opis Herodota był mniej dokładny¹⁹⁴; w zgodzie z Kallimachem pozostaje Pauzaniasz, który nazywa te dary pierwocinami (ἀπαρχαί)¹⁹⁵. Paralele te uznał Dillery za przekonujące dowody, ale inni badacze cytowani tu w przypisach 191, 192 i 194 podchodzą do tego problemu ostrożniej. Pomijam inne, trudne do przyjęcia argumenty przytoczone przez Dillery'ego. Według Jacoby'ego także Megastenes znał utwór Hekatajosa i polemizował z nim pisząc o Hyperborejczykach w *Indika*¹⁹⁶.

Niektórzy badacze sądzili, że Teopomp z Chios nawiązał polemicznie do Hekatajosa, skoro w ekskursie o Meropidzie, zawartym w ósmej księdze dzieła *Philippika*, pisał o wielkiej wyprawie *Machimoi* do naszej *oikumenē*¹⁹⁷. Najpierw dotarli oni do

¹⁸⁷ Jac.², s. 38. Por. Spoerri, *Hekataios von Abdera* (zob. wyżej, przyp. 1), szp. 279; Meister, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 4), s. 671; Dillery, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 148), s. 274. Natomiast błędny jest, moim zdaniem, pogląd, że koncepcje teologiczne w dziele Euhemera są zależne od Hekatajosa. Zob. Winiarczyk, *Euhemeros...* (zob. wyżej, przyp. 51), s. 69–71.

¹⁸⁸ Fraser, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 1), t. I, s. 496; W. H. Mineur, *Callimachus, Hymn to Delos. Introduction and Commentary*, Brill, Leiden 1994 (Mnemosyne, suppl. 83), s. 230; Dillery, op. cit., s. 272–273; Bridgman, op. cit., s. 76.

¹⁸⁹ Fraser, op. cit., t. I, s. 657. Inne próby datowania podaje H. Herter, *Kallimachos*, [w:] *RE*, Suppl., t. XIII (1973), szp. 238.

¹⁹⁰ Callim. *Hymn.* 4, 292.

¹⁹¹ Ael. *Nat. anim.* XI 1 (= F 12); zob. niżej, appendix. Jac.², s. 58, 34–37; Fraser, op. cit., t. II, s. 720, przyp. 11; Mineur, op. cit., s. 231 (ad 292); Dillery, op. cit., s. 272–273.

¹⁹² Callim. *Hymn.* 4, 249–251. Mineur, op. cit., s. 208 (ad 250); Dillery, op. cit., s. 273.

¹⁹³ Ael. *Nat. anim.* XI 1 (= F 12); zob. niżej, appendix.

¹⁹⁴ Callim. *Hymn.* 4, 283–284 i Hdt. IV 32. Mineur, op. cit., s. 226 (ad 283–284), nie wyklucza jednak możliwości, że Kallimach samodzielnie poszerzył informacje przekazane przez Herodota; Dillery, loc. cit.

¹⁹⁵ Paus. I 31, 2.

¹⁹⁶ Jac.², s. 34, 12–14.

¹⁹⁷ *FGrHist* 115 H 75c. E. Rohde, *Zum griechischen Roman*, RhM 48, 1893, s. 112, przyp. 1, przedruk w: id., *Kleine Schriften*, t. II, Tübingen–Leipzig 1901, s. 11, przyp. 1; Daebrit, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 83), szp. 271; Jacoby, *FGrHist*, t. II D, Berlin 1930, s. 367: „nicht ganz unmöglich”; Ferguson, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 113), s. 123; R. Bichler, *Politische Ordnung und fremde Kultur im Bild der hellenistischen Utopie*, [w:] *Hellenismus. Beiträge zur Erforschung von Akkulturation und politischer Ordnung in den Staaten des hellenistischen Zeitalters. Akten des Internationalen Hellenismus Kolloquiums, 9.-14. März in Berlin*, oprac. B. Funck, Mohr, Tübingen 1996, s. 637.

kraju Hyperborejczyków. Gdy jednak stwierdzili, że lud ten, uchodzący u nas za wyjątkowo szczęśliwy, żyje ich zdaniem w nędznych warunkach, przerwali wyprawę i zawrócili. Wydaje się jednak, że nie można wykazać przekonująco zależności Teopompa od Hekatajosa. Dlatego uważam za bardziej prawdopodobny pogląd, że Teopomp nawiązał do starej tradycji o Hyperborejczykach¹⁹⁸.

Być może Agatharchides z Knidos (II w. przed Chr.) czytał *Peri Hyperboreōn*¹⁹⁹, natomiast jest wątpliwe, czy nawiązywał do utworu Hekatajosa Plutarch z Cheronei (po 45 – po 120) w opisie wyspy Kronosa, zawartym w dialogu *De facie in orbe lunae*²⁰⁰, oraz paradoksograf Hierokles (pierwsza połowa V w. po Chr.) w powieści podróżniczej *Philistores*, w której pisał między innymi o Hyperborejczykach²⁰¹. Wydaje się, że inni autorzy znali dzieło Hekatajosa tylko pośrednio.

VII. PODSUMOWANIE

Hekatajos napisał książkę *Peri Hyperboreōn* prawdopodobnie w latach dwudziestych IV w. przed Chr. Z niezachowanego dzieła posiadamy jedynie testimonia. Najobszerniejsze świadectwa przekazali Diodor Sycylijski i Klaudiusz Elian. Dalsze informacje pochodzą z dzieł geograficznych (Agatharchides, Strabon, Pliniusz Starszy, *Periplus Ponti Euxini*, Stefan z Bizancjum, scholia do Apolloniosa z Rodos). Utwór Hekatajosa był powieścią podróżniczą. Autor nadał mu formę relacji z własnej podróży, czyli posłużył się schematem narracyjnym *Ich-Erzählung*. Abderyta opisał dokładnie wyspę Heliksoję, zamieszkaną przez Hyperborejczyków, która jest położona naprzeciw *Keltikē*, czyli północno-zachodniego wybrzeża kontynentu europejskiego. Wyspa była bardzo urodzajna i miała łagodny klimat, dlatego wydawała plony dwa razy w roku. Jej mieszkańcy byli niezwykle pobożni i oddawali cześć szczególnie Apollonowi, dla którego wzniesli wspaniałą świątynię. Znajdowały się w niej wota z napisami greckimi, co świadczyło o tym, że na wyspę docierali Grecy, do których Hyperborejczycy byli życzliwie nastawieni. Sam bóg odwiedzał wyspę co dziewiętnaście lat i przebywał tam od wiosennego zrównania aż do wschodu Plejad. Opis wyspy jest stosunkowo realistyczny, ponieważ autor na ogół unika elementów fantastycznych i bajecznych, aby nie wzbudzić nieufności u czytelników. Jednak realizm wcale nie świadczy o autentyczności podróży, która

¹⁹⁸ Jacoby, *FGrHist*, t. III a, Leiden 1943, s. 54: „zeitlich nicht möglich”; Aalders, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 50), s. 325, przyp. 42. Por. H.-G. Nesselrath, *Theopomps Meropis und Platon: Nachahmung und Parodie*, Göttinger Forum für die Altertumswissenschaft 1, 1998, s. 6, przyp. 26: „muß [...] wohl offenbleiben?”. Zob. też M. Winiarczyk, *Meropida...* (zob. wyżej, przyp. 51), s. 306 i przyp. 46–50.

¹⁹⁹ Tak Jac.², s. 59.

²⁰⁰ Plut. *Mor.* 940 f – 945 d. Tak W. Hamilton, *The Myth in Plutarch's De facie (940F–945D)*, CQ 28, 1934, s. 24–30, zwł. s. 24–25. Zob. jednak krytyczne uwagi Jac.², s. 54.

²⁰¹ *FHG*, t. IV, s. 430, fr. 1–3. O życiu i twórczości Hieroklesa zob. F. Jacoby, *Hierokles* 16, [w:] *RE*, t. VIII, cz. 2, 1913, szp. 1478–1479. Bridgman, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 83), s. 86, pomylił naszego Hieroklesa z filozofem stoickim (II w. po Chr.). Tylko Daebritz, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 83), szp. 272, sądził, że autor żyjący u schyłku antyku znał dzieło Hekatajosa.

jest bez wątpienia fikcją literacką, podobnie jak podróż Euhemera. Umieszczając idealną wyspę na krańcach świata nawiązał Hekatajos do starej tradycji, ponieważ już Homer ukazał w *Odysei* wyspę Syria, leżącą na Zachodzie, a Platon opisał Atlantyde, położoną poza słupami Heraklesa na Oceanie Atlantyckim.

Wydaje mi się, że Hekatajos nawiązywał do: a) tradycji mitologicznej o pobożnym i sprawiedliwym ludzie Hyperborejczyków, żyjącym poza Górami Ripajskimi, b) tradycji o Hyperborejczyku Abarisie, c) tradycji delijskiej, wedle której Hyperborejczycy wysyłali dary ofiarne owinięte w słomę pszeniczną na wyspę Delos, d) tradycji delfickiej, mówiącej o przybyciu Apollona z kraju Hyperborejczyków do Delf. Natomiast uważam za mało prawdopodobny pogląd, że Hekatajos nawiązał do książki Pyteasa *Peri Ókeanu*. Zupełnie nieprzekonująca jest hipoteza, że w opisie Heliksoi można dostrzec wpływy egipskie.

Jest mało prawdopodobne, że powieść o Hyperborejczykach miała ukazać ludziom współczesnym Hekatajosowi ideał pobożnego i cnotliwego życia. Uznaję za błędny pogląd, że utwór *Peri Hyperboeōn* był utopią *sensu stricto*. Wątpię również, czy Abderyta przetwarzał wiadomości uzyskane w wyniku odkryć geograficznych Pyteasa, aby dać Brytanii przeszłość mityczną. Natomiast uważam za możliwe, że Hekatajos chciał po prostu zabawić czytelników pisząc powieść podróżniczą o frapującej fabule.

APPENDIX²⁰²

1. DIODORUS SICULUS, *BIBLIOTHECA HISTORICA* II 47²⁰³

- 1) Skoro uznaliśmy za godne opisu części Azji położone na północy, sądzimy, że nie jest rzeczą nieodpowiednią opowiedzieć mity [τὰ μυθολογούμενα] o Hyperborejczykach. Spośród tych, którzy spisali dawne mity, Hekatajos i niektórzy inni twierdzą, że na Oceanie, w miejscu leżącym naprzeciw kraju Celtów [Κελτική], jest wyspa nie mniejsza niż Sycylia. Rozciąga się ku północy, a zamieszkują ją tak zwani Hyperborejczycy, nazwani tak, ponieważ znajdują się poza podmuchami Boreasa [czyli wiatru północnego]. Wyspa jest żyzna i wszystko rodząca, a oprócz tego wyróżnia się łagodnym klimatem i wydaje plony dwa razy w roku.
- 2) Opowiadają [μυθολογοῦσι], że urodziła się na niej Latona i dlatego najbardziej spośród bogów czczą Apollona. Są zaś jakby kapłanami Apollona, ponieważ codziennie opiewają tego boga ciągle śpiewanymi hymnami i szczególnie go szanują. Na wyspie znajduje się również wspaniałe temenos Apollona i godna uwagi świątynia o kształcie kulistym, ozdobiona wielu wotami [ἄναθηματα].
- 3) Istnieje również miasto poświęcone temu bogu, a większość jego mieszkańców jest kitarzystami i nieustannie gra na kitarach w świątyni, śpiewają bogu hymny i wysławiają jego czyny.

²⁰² Oba teksty podaję we własnym przekładzie.

²⁰³ Przekład oparty na wydaniu F. Vogla, Lipsiae 1888.

- 4) Hyperborejczycy mają własny język i są przyjaźnie nastawieni do Greków, szczególnie do Ateńczyków i Delijczyków; życzliwość tę przejęli z dawnych czasów. Opowiadają, że niektórzy spośród Greków przyłączyli się do Hyperborejczyków i pozostawili kosztowne wota z napisami greckimi.
- 5) Podobnie również Abaris z kraju Hyperborejczyków przybył niegdyś do Grecji i odnowił więzy przyjaźni i pokrewieństwa z Delijczykami. Mówią także, że księżyc oglądany z tej wyspy wydaje się bardzo nieznacznie oddalony od ziemi i są na nim widoczne jakieś wzniesienia podobne do ziemskich [ἔξοχαὶς γῆώδεις].
- 6) Mówi się również, że bóg przybywa co dziewiętnaście lat na wyspę; w okresie tym gwiazdy wracają do swego punktu wyjścia. Dlatego okres dziewiętnastu lat jest nazywany przez Greków rokiem Metona²⁰⁴.
- 7) Podczas tej epifanii bóg ciągle gra na kitarze i tańczy w chórze nocami od zrównania wiosennego aż do wschodu Plejad²⁰⁵, radując się własnymi dokonaniami. Królami w tym mieście i zarządcami temenosu są tak zwani Boreadzi, potomkowie Boreasza, a władza jest zawsze dziedziczona w tym rodzie.

2. CLAUDIUS AELIANUS, *DE NATURA ANIMALIUM* XI 1206

Lud Hyperborejczyków i szacunki okazywane w ich kraju Apollonowi nie tylko opiewają poeci, ale sławią także pisarze, wśród nich również Hekatajos, nie Milezyjczyk, ale Abderyta. Mówi zaś o wielu innych i wspaniałych rzeczach, ale wydaje mi się, że nie ma potrzeby wspominać o nich teraz. Przeto odłożę na inny czas opowiadanie o wszystkim, kiedy będzie to dla mnie bardziej przyjemne, a dla słuchaczy bardziej korzystne. Dla potrzeb tego dzieła wystarczy jedynie to, co następuje. Kapłanami tego boga są synowie Boreasza i Chione, trzej bracia o wysokości sześciu łokci. Kiedy więc odpowiadają oni w ustalonym czasie tradycyjne obrzędy religijne dla wspomnianego bóstwa, z gór nazywanych u nich Górą Ripajskimi zlatują chmary łabędzi w niezwykłej liczbie. Zataczają krąg wokół świątyni, jakby oczyszczając ją swym lotem, później jednak zlatują do okręgu świątyni, niezwykle wielkiego i przepięknego. Kiedy więc śpiewacy opiewają boga z właściwym sobie arcyzmem, a kitarzyści towarzyszą harmonijną melodią chórowi śpiewających, wtedy również łabędzie zgodnie śpiewają razem z nimi. Wcale nie śpiewają w sposób niemile brzmiący i niemelodyjny, ale jakby biorą sygnał rozpoczęcia od przewodnika chóru i opiewają Apollona razem z miejscowymi mistrzami świętych pieśni. Następnie po zakończeniu hymnu odchodzą, skoro odbyli służbę zgodnie ze zwyczajem oddając

²⁰⁴ Kodeks C ma lekcję μέγαν ἐνιστοῦτον, którą przyjął Jacoby sądząc, że Μέτρονος jest błędną głosą (*FGrHist*, t. III a, Leiden 1943, s. 56). Podobnie postąpili wcześniej P. Wesseling, *Diodori Siculi Bibliothecae historicae libri qui supersunt*, t. II, Biponti 1793, s. 136 i 455–456 (komentarz) oraz H. Diels i W. Kranz (DK 73 B 5). Ateński astronom Meton (V w. przed Chr.) dążąc do stworzenia kalendarza, w którym miesiąc byłby księżycowy, a rok słoneczny, obmyślił 19-letni cykl, w którym było siedem lat przestępnych z dodatkowym miesiącem; zob. np. W. Kubitschek, *Meton* 2, [w:] *RE*, t. XV, cz. 2 (1932), s. 1458–1466.

²⁰⁵ Wschód Plejad tuż przed świtem można obserwować na początku maja.

²⁰⁶ Przekład oparty na wydaniu A. F. Scholfielda, Harvard University Press, London – Cambridge, Mass. 1971.

cześć bóstwu [δοίμων], a ci wspomniani, że tak powiem, członkowie skrzydlatego chóru przez cały dzień radowali boga²⁰⁷ oraz śpiewali.

ARGUMENTUM

Fragmenta operis De Hyperboreis Hecataei Abderitae hic dispiciuntur, praecipua autem eorum vertuntur Polonice. Errare videntur ei viri docti, qui putant Hecataeum proponere voluisse lectori imaginem vitae piae et probae, ut eum meliorem faceret. Potius voluit scriptor legentes delectare, narrando eis de mira et iucunda peregrinatione. Vix est credendum Hecataeum librum Pythae Massiliensis De Oceano esse imitatum, toto caelo autem errant ei, secundum quos Abderita Hyperboreos ad exemplar Aegyptiorum descripserit.

²⁰⁷ Przyjmuję lekcję rękopiśmienną τέρποντες (podobnie Jacoby), natomiast Hercher zaproponował koniekturę μέλποντες, którą zaaprobował Scholfield.